

VENSTRE

SE PÅ VENSTRE!

Norge trenger et sterkt, liberalt sentrumparti som er uavhengig av særinteresser og villig til å samarbeide med andre for å oppnå resultater. En stemme på Venstre er også en stemme på mer samarbeid i politikken.

Følg Venstre på Internett
<http://www.venstre.no>

Vil du hjelpe oss?
Ring 22 42 73 20, send oss en telefaks 22 42 43 21
eller send en e-post til venstre@venstre.no

Mangfold og felleskap
- inn i et nytt årtusen

VENSTRES STORTINGSVALGPROGRAM 1997-2001

INNHold:

3

Innledning: Mangfold og fellesskap – Inn i et nytt årtusen	5
---	---

Kap 1: Mennesket i sentrum	7
1.1 Folkestyre	
1.2 Et åpnere Norge	
1.3 Personvern i fokus	
1.4 Likeverd og likestilling	
1.5 Våre nye landsmenn	

Kap 2: Fornyelse av velferdssamfunnet	19
2.1 En sosial-liberal velferdspolitik	
2.2 Reform for etableringsgenerasjonen	
2.3 Et likeverdig utdanningstilbud	
2.4 Et levende kulturliv	
2.5 Kriminalpolitikk	

Kap 3: Miljøvennlig og nyskapende næringsliv	37
3.1 Sats på småbedriftene	
3.2 Ta hele landet i bruk	

Kap 4: Norge må bli et miljøpolitisk foregangsland	47
4.1 Miljøvern og naturopplevelser	
4.2 En fremtidsrettet miljøskattereform	
4.3 Energipolitikken avgjør	

Kap 5: Det <i>store</i> fellesskapet	57
--------------------------------------	----

Indeks	65
--------	----

Ansvarlig utgiver:
Venstres Hovedorganisasjon, mai © 1997

Trykket hos Papirtigrene/HippoTrykk, Oslo
på 100% resirkulert papir

Design og sats:
Geir Olsen

Stortingsvalgprogrammet ble vedtatt på Venstres landsmøte i Ålesund 25.-27. april 1997.

2

INNLEDNING: MANGFOLD OG FELLESSKAP

5

I løpet av neste stortingsperiode går vi inn i et nytt årtusen. Det finnes like mange tanker, planer og drømmer om hvordan det neste årtusen skal bli, som det finnes mennesker. Håp og fremtidstro, frykt og pessimisme. Alt er deler av det som til sammen skal komme til å prege vår egen og våre etterkommeres fremtid.

Venstre har sine visjoner. Om et samfunn preget av toleranse og respekt for mennesket. Om rettferd og likeverd. Og om frie og deltagende borgere som tar ansvar både for seg selv og for fellesskapshensyn. Et samfunn tuftet på mellommenneskelige verdier som nestekjærlighet, omsorg og respekt for hverandre, uavhengig av bakgrunn, kultur og status i samfunnet. Store visjoner som deles av mange. Visjoner for en ny tid, som krever en politikk for omstilling og fornyelse av det norske samfunnet i møte med nye utfordringer. Og for en bedre verden der de knappe godene fordeles på en ny måte. Venstre går inn i et nytt årtusen med optimisme og håp for og tro på fremtiden.

Mennesket lever i fellesskap med andre mennesker. Den enkeltes handlingsfrihet blir begrenset av hensynet til fellesskapet. Venstre er et sosialliberalt parti. Respekten for det enkelte mennesket kombinert med ansvar for fellesskapet er Venstres grunntanke.

Venstres fellesskapsperspektiv går også på tvers av generasjonene. Mennesket har et forvalteransvar som krever at vi er i stand til å overlate et godt livsmiljø og et godt samfunn også til kommende generasjoner. Dette krever bl. a. en grunnleggende skattereform som gjør det lønnsomt å leve miljøvennlig og kostbart å forurense. Og som legger til rette for de som ønsker å starte egen virksomhet.

Samtidig har de generasjoner som har et godt fotfeste på innsiden av samfunnet et ansvar for å rekke ut en hånd til unge mennesker som skal skape sitt eget voksenliv, stifte bo og skaffe seg en utdanning. Dette krever bl. a. reformer i utdanningssystemet og i utdanningsfinansieringen for å gi ungdom en sjanse. Venstres fellesskapsperspektiv betinger også at man sikrer det mangfoldige Norge gjennom å ta vare på natur, kultur og den spredte bosetting.

Samfunnet består av en rekke ulike institusjoner. Det parlamentariske styresett, markedet i næringslivet, hjemmene og skolen. Ulike verdier preger

4

disse institusjonene. Balansen mellom dem sikrer mangfold, økonomisk soliditet og et samfunn der mennesket er i sentrum.

Borgerne skal ikke sitte igjen med en følelse av avmakt og likegyldighet. Derfor er det avgjørende at politikkenes styringssystem og beslutningsprosesser er organisert slik at alle har mulighet til å delta og føle medeierskap til de avgjørelsene som fattes. Dette krever et demokrati hvor deltagelse står i sentrum og makt og myndighet blir flyttet så nær borgerne som mulig. Dette forutsetter en velfungerende parlamentarisme som kan hindre at et enkelt parti får et eierskapsforhold til staten.

Den enkelte borger skal ha klare rettigheter såvel som plikter i møte med det offentlige. Fellesskapsløsningene tilhører borgerne, og det er derfor den enkelte i møte med det offentlige myndighetsapparatet som må stå i fokus.

Det offentlige må være sterk i sine kjerneoppgaver, helse, omsorg, utdanning, miljøforvaltning og sikkerhet. Men staten skal ikke være en formynder eller en stor næringsdrivende. Dette krever nye og klare grenser mellom stat og sivilt samfunn og mellom stat og marked. Fellesskapet må aktivt sørge for at vi ikke får store maktkonsentrasjoner, verken i det offentlige eller i det private. Staten skal være en borgernes stat.

Hvordan enkeltmennesket opplever sin hverdag er Venstres målestokk for politikken. Menneskene er likeverdige og unike, men ikke like. Vi tror at mer mangfold og rom for individuell frihet og livsutfoldelse, vil føre til et mer medmenneskelig og solidarisk samfunn.

Dette er Venstres ærend.

KAP 1: MENNESKET I SENTRUM

1.1 Folkestyre

Utgangspunkt: Alle har noe å bidra med

Et levende folkestyre er fundamentet for et godt samfunn. Derfor er det borgerne som skal ha det avgjørende ordet når viktige beslutninger om utviklingen av samfunnet skal tas. Demokratiet er avhengig av engasjement fra hver enkelt av oss. Da må det også finnes arenaer der folk kan engasjere seg.

Dypest sett handler deltagelse i folkestyret om å ta medansvar. Det handler om å delta i og skape de gode ordningene som kan gjøre det lettere for mennesker å få styring med sitt eget liv. Om å kjempe for å få bukt med fattigdom både i vårt eget samfunn og internasjonalt. Om å ta del i utformingen av oppvekstvilkår og skolehverdagen til barna. Eller sørge for at barna selv får delta i utformingen. Om å sloss for at gamle som trenger det skal få et skikkelig tilbud og å utvikle et godt lokalmiljø, enten det er i bydelen eller i bygda. Det er viktig at enkeltmennesket kan føle tilhørighet og forankring i sitt nærmiljø. Dette er med på å skape identitet og selvfølelse.

Det politiske system er avhengig av oppslutning fra borgerne. Politikere som velges er folkets tillitsvalgte og har en viktig oppgave i å opprettholde politisk engasjement blant velgerne. Synkende politisk interesse er en trussel mot demokratiet. Den politiske debatt må ha rom for diskusjoner både om de lange linjer og om enkeltsaker. Borgerne skal kunne delta på egne premisser, uten at det kreves spesialkompetanse.

For Venstre er det et poeng i seg selv at såvel borgerne som folkevalgte organ må kunne velge egne løsninger. Venstre vil derfor motarbeide et kommune-Norge i A4-format. Folkestyret må bygge på et mangfold av lokale løsninger. Kommunestyrene skal være bærebjelkene i vårt demokrati.

1.1.1 Grunnlovsfestet lokalt selvstyre

Venstres idéer om et levende folkestyre forutsetter at kommunene og fylkeskommunene har rammevilkår som gir muligheter til å skape fellesskapsløsninger. I tillegg er disse ansvarlig for de fleste av de offentlige velferdsoppgaver. Det er de som driver skoler og eldreomsorg, barnehager og sykehus. Samtidig har en rekke kommuner problemer med å løse de oppgavene de er pålagt. Venstre vil at kommuner skal settes ordentlig i stand til å ta seg av de oppgavene de blir pålagt. Venstre vil at kommunene selv skal få beholde mer av inntektene fra lokal verdiskaping, uten at disse skal innom staten for så å deles ut igjen. Venstre vil la kommunene få beholde en større andel av sine

egne skatteinntekter og gi kommunene større frihet til selv å fastlegge sitt eget skattenivå. Det lokale selvstyret må grunnlovsfestes.

Fordelingen av beslutningsmyndighet på ulike nivåer må kontinuerlig vurderes. Det må være regionale politiske enheter for samarbeid om offentlige oppgaver og politisk styring mellom primærkommuner og stat slik fylkeskommunen er det i dag. Det må være folkevalgt styring på alle nivåer. Det må foretas en overføring av myndighet fra fylkesmannens administrasjon og fra statlige regionale etater til regionale folkevalgte organer.

I de største byene må bydeler videreutvikles både som administrative enheter og som folkevalgte organer. Bydelsutvalg bør sammensettes ved direkte valg.

1.1.2 Åpenhet og innsyn

Politikken må være lett tilgjengelig og åpen for innsyn i hva som skjer. Både lokalt og sentralt må dokumenter og informasjon gjøres tilgjengelig f. eks. via datanett. Møter i folkevalgte organer skal være åpne, med mindre følsomme personopplysninger blir behandlet. Kommuneloven må revideres med sikte på å ivareta intensjonene om full møteåpenhet lokalt. Venstre vil videreføre og videreutvikle ordningen med åpne høringer i Stortinget.

Offentlige budsjetter og regnskaper må gjøres mer tilgjengelig for velgerne. Budsjettprosessen bør være mest mulig åpen, og budsjetter og regnskaper bør stilles opp på en måte som ligner mer på regnskaper for øvrige virksomheter og som mange dermed er bedre vant med. Kommunene må drive aktiv utdrettet virksomhet for å informere om planer og beslutninger.

1.1.3 Spre lokalvalgene

Venstre går inn for at kommunene skal kunne holde valg når de selv ønsker det innenfor valgåret. På denne måten vil lokalvalgene få et reelt lokalt preg, og de lokale saker vil stå i fokus i lokalvalgekampen. Fylkestingsvalgene bør som et ledd i en slik omlegging slås sammen med stortingsvalgene. I valg til kommunestyre bør aldersgrensen for stemmerett og valgbarhet senkes til 16 år. Dette vil også kunne være et bidrag til å øke engasjement og rekruttering blant unge.

1.1.4 Vilkår for ytringsfrihet

Ytringsfrihet og menneskerettigheter må stå i fokus også i Norge.

Ytringsfriheten er et grunnleggende element i demokratiet. Venstre vil arbeide for å grunnlovsfeste den enkeltes rett til å ytre seg. Retten må gjelde for ytringer også i nye medier og andre uttrykksformer enn de trykte. Det må være en selvsagt rett til å gi uttrykk for egne meninger gjennom ikkevoldelige demonstrasjoner.

Venstre vil opprettholde straffelovens §135A som forbyr hets på bakgrunn av tro, rase, hudfarge eller seksuell legning.

Overgrep mot andre menneskers ytringsfrihet bør kunne straffefølges. Venstre går imot opprettingen av et eget lovbestemt medieombud som skal føre tilsyn med pressens virksomhet.

Pressens rolle som kritisk og uavhengig rapportør og gransker er vesentlig i et demokrati. Pressens arbeidsfrihet og evne til å fremskaffe opplysninger og bringe dem videre til samfunnet avhenger av at borgere i alle samfunnslag kan betro seg til pressen uten frykt for konsekvenser. Kildevernet i pressen må derfor være absolutt.

1.1.5 Reduser særinteressenes makt

De store næringslivs- og yrkesorganisasjonene har gradvis fått uforholdsmessig stor makt. Mange organisasjoner leverer bidrag til samfunnsutviklingen og den pågående debatt. Samtidig er det mange som ikke deltar i noen av de store organisasjonene som har vanskelig for å nå frem.

Organisasjonsfriheten er et viktig liberalt prinsipp. Ingen skal derfor meldes kollektivt inn i en organisasjon. Den kollektive innmeldingen i bl.a. student- og elevorganisasjoner må opphøre.

1.1.6 Maktspredning og folkevalgt styring

Det er behov for en debatt om en sterkere folkevalgt innflytelse over utnevning av viktige styrever, råd og utvalg der det er et særlig hensyn å sikre uavhengighet av regjering og forvaltning. Det er særlig viktig å holde oppsyn med at offentlige verv i størst mulig grad spres, og at flere politiske retninger blir representert.

Grunnloven setter forbud mot at nært beslektede personer skal kunne inneha statsrådsposter samtidig. Grunnlovsfedrenes tanke var å bidra til en effektiv stopper for at enkelte familier og slekter skulle få uforholdsmessig stor innflytelse i det norske samfunnet. I tråd med utviklingen av den politiske ledelse i departementene bør dette forbudet utvides til også å omfatte statssekretærer.

Det bør innføres bestemmelser som kan regulere raske skifter mellom embetsverk og politisk ledelse i departementene.

1.1.7 Utvidet rolle for riksrevisjonen

Riksrevisjonen, som på vegne av Stortinget fører kontroll med regjeringens pengebruk og bevilgningspraksis, bør få en utvidet rolle. Stortinget har behov for faglig støtte i sitt arbeid også med å føre kontroll med regjeringens politiske oppfølging av vedtak, kvaliteten på regler og forskrifter m.m. Riksrevisjonen bør få utvidet sitt arbeidsområde i en slik retning.

1.2 Et åpnere Norge

Utgangspunkt: Retten til å forstå

Den norske offentlige sektor er stor. Det må den være i et samfunn som legger til grunn at vi i fellesskap skal ha ansvaret for en del oppgaver som blir for store for den enkelte. Dette er særlig oppgaver som helse, utdanning og miljøforvaltning, forsvar, politi og rettsvesen. Samtidig må det være klare grenser for det offentlige makt og utbredelse. Det offentlige må ikke ta på seg oppgaver som best kunne vært løst av private, av frivillige organisasjoner eller av de naturlige nettverk i hjem og nærmiljø.

Vi er avhengige av at det finnes klare grenseoppganger og skiller mellom det som er offentlig virksomhet og det som er private interesser. Ofte kan vi oppnå like god politisk styring med utviklingen dersom vi setter klar krav til løsningen av de oppgaver vi har gjort, for så å la andre utføre dem. Dette er det lang tradisjon for i Norge, bl. a. gjennom de ideelle organisasjoners og stiftelsers drift av omsorgstilbud og skoler. Det handler ikke om å fraskrive seg ansvar. Snarere handler det om nettopp å ta ansvar for at borgerne får det tilbudet de har krav på.

Mye i politikken er blitt veldig komplisert. Både næringsdrivende og enkeltmennesker opplever at mange nye lover og regler bidrar til å gjøre ting vanskeligere. Det er en utfordring for politikerne å utvikle lover og regler som folk lettere kan forstå. Ved å sikre den enkelte borger innsyn og oversikt styrkes rettssikkerheten. Venstre vil ta denne utfordringen.

1.2.1 Redusert skjemavelde

Skjema- og regelvelde både for privatpersoner og næringsdrivende må reduseres. Småbedrifter er ofte produksjonsbedrifter med lite bedriftsbyråkrati og har ikke ressurser til å sette av folk til å jobbe med alle offentlige pålegg og kompliserte skattebestemmelser. Det viktigste bidraget det offentlige kan gi til nyetableringer og drift av småbedrifter i lokalsamfunnene, er å gjøre det enklere for dem.

1.2.2 Tilgjengelig tjenestetilbud

Tjenester må være tilgjengelige når folk kan bruke dem. Det offentlige må bli flinkere til å være åpne og fleksible for folks behov. Kontorer må ikke stenge for tidlig, og møter etc. som gjør de ansatte utilgjengelige må reduseres og tidsmessig samles så mye som mulig, f. eks. ved at forvaltningen har en møtefri dag i uken. Ny teknologi må tas i bruk for å gjøre det enklere å kommunisere med offentlige etater over datanett. Både brukere og det offentlige kan tjene på dette. Biblioteker må kunne holde åpent på søndager. Venstre vil ellers motsette seg en utvikling i retning av at søndagen får utvikles til en alminnelig handledag.

11

1.2.3 Samling av offentlige servicetjenester

Venstre vil at det skal bygges ut offentlige servicekontorer som gjør de delene av offentlig forvaltning vi alle har jevnlig kontakt med lett tilgjengelige. Dette kan gjelde utvalgte tjenester ved for eksempel bygningsetat, ligningskontor, politi m. fl. De forskjellige forvaltningsnivåene må kunne samarbeide om å bygge ut slike servicesentra som med fordel kan knyttes til andre tilbud som postkontor, nærbutikk eller en aldersinstitusjon.

1.2.4 Privat bankvesen

De tidligere private forretningsbankene må igjen bli private. I en blandingsøkonomi som den norske er det vesentlig at et privatøkonomisk kapitalmarked får utvikle seg. Staten har bl. a. gjennom Statens nærings- og distriktsutviklingsfond (SND) virkemidler både i forhold til utlånsvirksomhet og investeringer. Også for at alternativ kompetanse og kapital skal få utvikle seg fritt er det viktig at staten igjen selger seg ut av bankene. Det offentlige ansvar er å utforme rammebetingelser, ikke å drive privat bankvirksomhet.

1.2.5 Konkurransen om flere oppgaver

For å sikre borgerne et best mulig tjenestetilbud må det offentlige tillate at private aktører får prøve seg på områder som til nå har vært dominert av det offentlige. Særlig må frivillige og ideelle organisasjoner inviteres med på å utvikle alternative tilbud og løsninger. For private tilbud som det offentlige ikke har ansvaret for, må det også kunne aksepteres høyere egenandeler der folk får mulighet til å bruke av egne inntekter og oppsparte midler til beste for et mer mangfoldig tjenestetilbud. Det offentlige må imidlertid sette klare krav til de tilbud som utvikles. Kvalitet og brukerkontroll må være i fokus for de tilbud det offentlige skal delta i finansieringen av.

Konkurransetilsynet bør styrkes for å sikre opprettholdelse av reell konkurranse i markedet til beste for forbrukerne.

1.2.6 Gjennomgang av offentlig forretningsvirksomhet

Det er behov for en kritisk gjennomgang av hvilke typer forretningsvirksomhet det offentlige er direkte engasjert i. I en rekke situasjoner blir de offentlige myndigheter sittende på alle sider av bordet samtidig. Et eksempel på dette er myndighetenes behandling av søknaden om utbygging av gasskraftverk fra selskaper som er hel- eller deleid av det offentlige. Dette er prinsipielt betenkelig, og det direkte offentlige eierengasjementet må vurderes i lys av dette. Offentlig eierskap må kunne grunngis ut fra hensynet til forvaltningen av viktige nasjonale ressurser, og/eller kontroll med naturlige monopoler der det er vanskelig å se for seg konkurranse mellom aktører. Andre virksomheter vil naturlig ligge hos det offentlige fordi også andre hensyn enn privatøkonomiske lønnsomhetsbetraktninger må vektlegges, som for eksempel når det gjelder primæroppgavene i Posten og NSB. Det samme vil gjelde våpenproduksjon.

10

1.2.7 Sterkere forbrukervern

Den enkelte forbruker må ha rett til beskyttelse mot urimelig atferd fra leverandører og produsenter av varer og tjenester. Dette må gjelde både for private og offentlige aktører. Gebyrer, avgifter og purreutgifter knyttet til tjenester eller innkrevingsvirksomhet må ikke overgå de kostnadene en leverandør har med å levere en tjeneste eller et produkt, eller de kostnadene som knytter seg til innkrevingsvirksomhet. Leverandører av spare-, låne-, og andre finansieringstjenester bør operere innenfor et marked som stiller visse krav til standardisering av tilbudene for å øke forbrukernes muligheter til å sammenligne produkter.

Forsikringselskaper skal ikke ha adgang til å kreve gentesting eller annen avansert helsekartlegging for å formidle forsikringstilbud.

Deklareringsbestemmelsene for innhold i og påvirkning av matvarer må utvides til også å omfatte aromastoffer, radioaktiv bestråling, eventuell radioaktivitet, medisiner og sprøyting og genetisk endrede egenskaper.

Det må stilles krav om konsesjon fra Kredittilsynet for salg av finansielle tjenester via telefon. For telefonsalg av varer og tjenester innføres en plikt til å innhente skriftlig ordrebekreftelse fra kunden før en bestilling er bindende.

1.3 Personvern i fokus

Utgangspunkt: Kontroll med eget liv

Vi er på full fart inn i informasjonssamfunnet. Alle typer informasjon er snart tilgjengelig ved hjelp av enkle tastetrykk på en datamaskin. Dette representerer enorme ressurser og nesten like store utfordringer. Vi legger hele tiden igjen elektroniske spor. Hver og en av oss er registrert i flere hundre forskjellige dataregistre. Hver for seg er ofte disse informasjonene ikke så betydelige. Men kobler man dem sammen, kan den som vil snart kartlegge langt mer av deg enn du kan forestille deg. Kanskje mer enn du egentlig liker.

Samtidig stiller den teknologiske utvikling oss overfor stadig nye valg og avveininger. Politiet kan ønske seg nye etterforskningsmetoder som flytter grenser. Stadig flere videokameraer registrerer og lagrer dine bevegelser. Hva skjer hvis ansvarlige mennesker i nærmiljøet erstattes av teknologiske nyvinninger? Hva blir til slutt summen av alle disse små avgjørelser? Til slutt utfordres det private rom, friheten til å være anonym. Venstre har allerede fått gjennomslag for flere viktige personvernsaker, blant annet skal du etter hvert bli varslet hver gang du føres inn i et nytt register. Vi vil fortsette dette arbeidet.

Å ta hensyn til personvernet fører ofte til dilemmaer der gode hensikter kommer i konflikt med politiske prinsipper. Venstre vil legge til grunn at det skal svært tungtveiende argumenter til for at hensynet til personvernet skal vike. I svært mange sammenhenger vil de politiske avveininger bli preget av

høyt tempo og krav om politisk handling. Særlig i spørsmål som handler om personvern er det viktig at det blir tid til grundige avveininger. Det må i det alt vesentlige være mulig å komme frem til ordninger som både tar hensyn til samfunnets behov for innsyn og kontroll og hensynet til enkeltmenneskers rett til vern mot overgrep.

1.3.1 Egen personvernlov

Norge bør få en egen personvernlovgivning som kan slå fast klare rettigheter for enkeltmenneskers innsyn i og kontroll med informasjon om seg selv. En slik lov må gi sterkere kontroll med personregistre og med adgangen til informasjonssinnhenting om enkeltmennesker. Det bør innføres en varslingsplikt for registreiere slik at enhver blir varslet om hvilke registre man befinner seg i, om opplysningene i disse er korrekte, og om innføring i nye registre. Også kobling av registre må være å oppfatte som nye registre med varslingsplikt.

1.3.2 Rett til et sporløst liv

Den enkelte må sikres rett til å leve et sporløst liv, bl. a. gjennom at betaling med kontanter fortsatt må være et alternativ. Regelverket for optisk overvåking/kamera-overvåking må strammes inn. På offentlig tilgjengelige steder må adgangen til å installere overvåkingskameraer begrenses til et minimum. Det må være klare regler for at slik overvåking i minst mulig grad må baseres på opptak. Eventuelle opptak må slettes etter kort tid. Det må også være mulig å reservere seg mot at detaljerte opplysninger om bruk av egen telefon lagres i lengre perioder. På samme måte må det være begrensninger på lagring av registrerte besøk hos leverandører av nettjenester på data. Det bør være tilsvarende begrensninger på å få utlevert registeropplysninger om telefon- og internett-trafikk som det er på å få adgang til telefonavlytting. Det vil bety at politiet må ha rettslig kjennelse for å få utlevert elektroniske spor og dataregistre.

Innen helsevesenet må det være adgang til å reservere seg mot registrering av sensitive opplysninger som ikke har direkte medisinsk betydning. Det må stilles særlig strenge krav til sikkerhet omkring enkeltpersoners helseopplysninger.

1.3.3 Uavhengig Datatilsyn

Datatilsynet må bli et uavhengig organ som kan stå vakt om personvern og ha kontroll med personregistre, konsesjonsbehandling av andre registreringsordninger m.v. Dagens form for underordning under justisdepartementet sikrer ikke den nødvendige faglige uavhengighet. Antall personer tilordnet Datatilsynet bør økes betraktelig. Også Schengen-avtalen stiller krav om en slik uavhengig status for de oppgavene som Datatilsynet er forutsatt å ivareta. Domstolene må være ankeinstans for avgjørelser fattet i Datatilsynet. Styret for Datatilsynet bør utnevnes av Stortinget.

1.3.4 Opprett «IT-veritas» for sikre dataløsninger

Venstre vil opprette et eget sertifiseringsorgan som kan gi godkjenning av sikkerheten mot bl. a. datainnbrudd ved dataløsninger som velges, ikke minst av det offentlige. Et slikt organ må også kunne vurdere personvern hensyn og andre sikkerhetshensyn tilknyttet drift av ulike datanettverk. Ved å være tidlig ute med å stille klare krav til de løsninger som godkjennes i Norge, kan utvikling av norsk IT-teknologi bli vesentlig styrket.

1.3.5 Nei til utvidede politifullmakter

Politiet skal ikke ha adgang til å gjennomføre romavlytting. Romavlytting er et alvorlig inngrep i privatlivets fred. Faren for at overvåkingsutstyr blir brukt utover det det eventuelt gis adgang til er overhengende. Slikt utstyr kan være krevende både å installere og å fjerne igjen. Politiet bør heller ikke få utvidet adgang til å drive telefonavlytting eller få adgang til å overvåke data- og andre telekommunikasjonssystemer.

1.3.6 Nei til embetsmaskinstaten

Du skal ha rett til å få din sak i det offentlige behandlet av mennesker, ikke bare av maskiner. Du skal kunne bli informert om saksbehandlingen har foregått maskinelt, og eventuelle kriterier som er lagt til grunn for en slik behandling må være offentlig tilgjengelig. Man skal kunne påklage vedtak basert på elektronisk databehandling inn for en saksbehandler, og ha rett til informasjon om hva som ligger til grunn for saksbehandlingen.

1.3.7 Mindre bruk av personnummer

Personnummeret er et identifikasjonsnummer som lett gir tilgang til informasjon, og som gjør kobling av personsensitive opplysninger enklere enn det det bør være. Personnummeret bør kunne fjernes, eller bruken reduseres vesentlig. Om personnummeret fortsatt skal være i bruk bør det stilles krav om særkonsesjon og egen lovhjemmel for at denne koblingsnøkkelen skal kunne brukes.

1.3.8 Kontroll med omsetning av adresseregistre

I dag mottar mange mye post i ditt navn som viser seg å stamme fra en eller annen «kilde». Registre over folk flest, kunder eller medlemslister omsettes kontinuerlig mellom forskjellige byråer. Omsetning av adresseregistre kan stoppes. Det vil Venstre gjøre.

Det må bli generell adgang til å reservere seg mot uadressert post, samtidig som man må kunne velge å motta offentlig informasjon. Det må være mulig å reservere seg mot telefonsalg. Den samme adgangen må gjelde for elektroniske postadresser.

1.4 Likeverd og likestilling

Utgangspunkt: Mangfold skaper vekst

Alle mennesker har like stor verdi. Kvinner og menn skal ha de samme rettigheter. Når noen opplever diskriminering taper både den enkelte og samfunnet. Om kvinners integritet og kvalifikasjoner systematisk undervurderes legges hindringer i veien for den enkeltes mulighet til å skape seg det gode liv. Samfunnet blir fattigere ved at de ulike erfaringer menn og kvinner bringer med seg ikke utnyttes. Selv om det kan være minst like store forskjeller kvinner i mellom og menn i mellom, som mellom kjønnene, eksisterer det også kjønnsrelaterte forskjeller. Dette mangfoldet må møtes på så mange arenaer som mulig. Slik skapes vekst.

Selv med lik utdanning og arbeidserfaring blir kvinner ofte lønnet lavere enn menn. De blir forbigått når nye stillinger skal besettes. Eller de holdes utenfor når folkevalgte organ skal velge styrer, råd og utvalg. Den erfaring kvinner i større grad enn menn sitter inne med må oppvurderes. Vi må legge til rette for ulike impulser både på hjemmefronten og i arbeids- og samfunnsnivå.

1.4.1 Reell maktdeling

Kvinner og menn må ha like stor innflytelse og mulighet for å påvirke samfunnsutviklingen. Dette må innebære at kvinner og menn sikres likeverdig representasjon i utvalg oppnevnt av politikere. Både lokalt og sentralt opplever man at styrer, råd og utvalg nedsettes uten at det tas hensyn til likestillingslovens bestemmelser om at hvert kjønn skal være representert med minst 40 % av medlemmene. Likestillingsloven og kommuneloven må endres for at bestemmelsene om kjønnsrepresentasjon skal bli gjennomført i praksis. Også næringslivet og politiske partier må ta ansvar for at kvinner får slippe frem.

1.4.2 Lik lønn for arbeid av lik verdi

Det offentlige må gå foran for å sikre at arbeid som bygger på likeverdige utdanningsløp og kvalifikasjoner lønnes likt. Lønnsforhandlinger der det offentlige er part må føre til at kvinnedominerte yrker sikres en lønnsmessig heving. Flexibiliteten i arbeidslivet må økes slik at det blir enklere å kombinere hensynet til omsorg og karriere. Den offentlige innsatsen for å hindre at kvinner blir diskriminert må styrkes.

1.4.3 Frihet fra vold

Frihet fra vold og overgrep er en grunnleggende menneskerett. Oppdragelse i hjem, barnehager og skoler må rettes inn mot å motvirke årsaker til senere voldsbruk. Enhver som er utsatt for overgrep og trusler om overgrep må få tilbud om politibeskyttelse/vakttjeneste eller alarm. Krisesentre og andre

som driver hjelpearbeid overfor voldsofre spiller en viktig rolle. Psykiatrien må være i stand til å gi et tilbud som kombinerer behandling med legitime beskyttelsesbehov fra samfunnets side.

1.4.4 Like permisjonsrettigheter

Rettighetene til lønnet permisjon etter barnefødsel er i dag i hovedsak knyttet opp mot mors deltagelse i yrkeslivet. Nesten en tredjedel av nybakte foreldre har ikke rett til lønnet barslpermisjon. Venstre vil øke ytelsene til denne gruppen ved at mødrene får en høyere ytelse enn dagens engangsstønad ved fødsel, og at fedrene kan ta barslpermisjon i inntil tre måneder med en ytelse basert på egen inntekt uavhengig av morens opptjening av rettigheter.

Venstre ønsker også å arbeide for bedre forhold for de selvstendig næringsdrivende når det gjelder muligheter til omsorgspermisjon.

1.4.5 Uten kvinner stopper bygde-Norge

Mange bygdesamfunn opplever en kvinneflukt som gjør det vanskeligere å opprettholde levekraftige bosettinger. Utvikling av et allsidig og trygt lokalmiljø med gode oppvekstvilkår med utbygging av skole- og barnehage-, og kulturtilbud er viktig. Også næringslivet må stimuleres til å satse på kvinner og verdsette den utdanningen mange skaffer seg.

1.4.6 Bredere rekruttering til utdanning og yrkesliv

Lengre perioder med omsorgsinnsats må verdsettes på lik linje med annen arbeidserfaring ved opptak til høyere utdanningsinstitusjoner.

Skolen må ha et særlig ansvar for å fremme likestilling. Det må utvikles pedagogisk tilrettelagt undervisningsmateriell om likestilling. Siden landet vårt har et svært kjønnsdelt arbeidsmarked, må skolen legge særlig vekt på å stimulere både gutter og jenter til å utdanne seg slik at de fritt kan velge innenfor hele yrkesskalaen.

Det må satses målbevisst på rekruttering av kvinner til ledende stillinger både i offentlig og privat sektor.

1.5 Våre nye landsmenn

Utgangspunkt: Vi er alle borgere

Norge er de senere årene blitt et land med et mangfold av folkeslag og kulturer. Dette bringer på mange måter frem både det beste og det verste i det norske folk. På den ene side kan det, for noen, være vanskelig å akseptere alle de nye impulsene som fremmede kulturer bærer med seg. På den annen side er det et sterkt ønske i det norske folk om å hjelpe mennesker på flukt fra

krig og forfølgelse. Det er bl. a. mennesker som representerer disse to ytterpunktene i folks holdninger vi som samfunn må klare å forene. Det handler om å finne et grunnlag vi kan leve videre på. Et grunnlag vi alle kan vokse på.

Venstre legger til grunn at alle mennesker, nordmenn som utlendinger, skal behandles som enkeltindivider. Dette innebærer at det skal stilles krav til den enkelte som kommer til Norge om å etterleve lover og regler på samme måte som det kreves av andre innbyggere. På samme måte er det den enkelte, og ikke hele grupper, som må stå ansvarlige for de brudd på lover og regler som måtte finne sted.

Svært få mennesker får i dag mulighet til å søke tilflukt i Norge, og de fleste sendes ut igjen. I Norge er det både husrom og hjertelag for en mer romslig holdning til de som tvinges til å forlate sine lokalsamfunn og sine hjemland.

Venstre vil arbeide for at vi i Norge ivaretar våre formelle og moralske forpliktelser overfor mennesker på flukt. Om vi smyger oss unna dette, kaster vi vrak på våre humane og solidariske tradisjoner. Vi taper noe av oss selv.

1.5.1 En mer human flyktninge- og innvandringspolitikk

Norge er et av de land i Europa som fører den strengeste politikken overfor mennesker på flukt. Venstre vil gå inn for en mer liberal flyktninge- og innvandringspolitikk. Venstre ønsker å sikre retten til å søke asyl. Retten til å søke asyl bør derfor grunnlovfestes. Regelen om 1. asylland bør praktiseres med lempelighet. Transit-opphold i utlandet bør ikke være til hinder for søknad om asyl i Norge. Visumplikt skal ikke brukes som et flyktningepolitisk virkemiddel. I tillegg til dette bør regelen om transportørs ansvar fjernes.

Antall kvoteflyktninger bør økes. Norge bør ta initiativ til ordninger for internasjonal byrdefordeling ved ekstraordinære situasjoner som skaper store flyktningestrømmer.

Ved avgjørelsen om en skal få politisk asyl eller opphold på humanitært grunnlag bør det ikke tas økonomiske eller innvandringspolitiske hensyn. Retten til familiegjenforening må ikke være avhengig av status som politisk asyl, opphold på humanitært grunnlag eller kollektiv beskyttelse.

Personer under videregående opplæring eller høyere utdanning må få adgang til å bli i landet til utdannelsen er fullført.

I de tilfeller norske myndigheter velger å ha visumplikt bør disse praktiseres med stor lempelighet. Kravet til returforutsetninger for borgere fra såkalte asylproduserende land bør særlig lempes.

1.5.2 Integreringspolitikk

De som kommer til Norge må få et tilbud om opplæring og orientering om norske samfunnsforhold som setter dem i stand til å delta i det norske samfunnet. De som kommer skal på samme måte som norske borgere få visse rettigheter og plikter. Samfunnet må stille krav om at de som ønsker å bosette seg i Norge gjør sitt beste for å tilegne seg gode norskkunnskaper. Samti-

dig må undervisningstilbudet være av så god kvalitet og så omfattende at dette kan bli reelt. Analfabeter må få et eget opplegg for sin opplæring.

Skolen er den plassen der det må gjøres mest for å sikre at unge innvandre- re får en best mulig basis for kontakt med det norske samfunnet. Norskopp- læringstilbudet må gi kvalifikasjoner som kan få flere med innvandrerbak- grunn til å ta høyere utdanning. Det må være et mål at undervisningsperso- nellet gjenspeiler den etniske sammensetningen i resten av befolkningen. Det bør åpnes for å gi fremmedspråklige lærerstudenter dispensasjon fra kravet om å tilegne seg kunnskaper i sidemålet, samtidig som det kreves at dette tas som etterutdanning i løpet av en periode på 5 år.

1.5.3 Nei til rasisme og diskriminering

Venstre vil bekjempe alle former for rasisme og diskriminering på bakgrunn av hudfarge, religion eller etnisk opprinnelse. Det offentlige har et særlig ansvar for at det ikke skjer diskriminering i offentlig regi. Dette må gjelde både i ansettelsessaker og i inngåelse av kontrakter med underleverandører som f. eks. byggeselskap. Det må også bli lettere å få godkjent utenlandske kvalifikasjoner og utdanning folk bringer med seg. Utesteder som diskrimi- nerer utlendinger og folk med annen hudfarge må kunne miste skjenkebevil- lingen. Samfunnet må effektivt følge opp straffebestemmelsene i arbeidsmiljø- loven som forbyr diskriminering ved ansettelser.

1.5.4 Annengenerasjons innvandrere og førstegenerasjons nordmann

Det er et mål at flest mulig borgere med utenlandsk opprinnelse velger å ta norsk statsborgerskap for å kunne delta på alle områder av samfunnsutøvel- sen. Alle norske statsborgere må være valgbare til Stortinget, uten at det stil- les krav om at man må ha vært bosatt i landet utover den tiden som kreves for å oppnå statsborgerskap. Utlendinger bør fortsatt kunne stemme ved, og stille til lokalvalg.

1.5.5 Likestilling i alle kulturer

Arbeidet med likestilling mellom menn og kvinner må rette seg mot alle med- lemmer av det norske samfunnet, uavhengig av religion og kulturell bak- grunn. Respekt for ulike gruppers religiøse og kulturelle identitet må ikke føre til holdningsløshet. Det må stilles krav om at også hjemmeværende inn- vandrerkvinner tar del i tilbudet om norskopplæring for å bli i stand til å del- ta i det norske samfunnet. For at kvinnene skal ha reell mulighet til å delta på språkkurs må det tilbys barnepass-ordninger o.l. Enhver kjønnslemlesting av kvinner, eller bistand til å få utført dette, skal være forbudt. Ethvert ekte- skap må komme i stand på en basis av frivillighet mellom de parter som gifter seg. Ektefeller som forlater ekteskap som følge av trakassering og vold må kunne innvilges selvstendig oppholdstillatelse i landet.

KAP. 2: FORNYELSE AV VELFERDSSAMFUNNET

2.1 En sosial-liberal velferdspolitik

Utgangspunkt: Politikk der vi trenger det

På enkelte områder er behovet for fellesskapsløsninger og politikk større enn på andre områder. Velferdspolitik er et slikt område. Den enkelte kan ikke klare å sikre seg selv og sine den tryggheten man trenger om ting virkelig skulle bli vanskelige. For det er ingen som kan sørge for en rettferdig forde- ling av problemer. Velferdspolitik kan være å styre hvordan det offentlige gjennom statlig, fylkeskommunal eller kommunal virksomhet skal angripe oppgaver. Eller det kan handle om å legge rammer for hvordan et tilbud skal være, der andre aktører utfører oppgavene. Videre er det politikernes ansvar å kjempe for det de mener er den beste fordelingen av samfunnets ressurser mellom mennesker og mellom forskjellige deler av landet.

I et samfunn vil det alltid være noen som faller gjennom. Arbeidsplassen blir kanskje lagt ned. De fine planene om et godt liv var kanskje ikke så lette å få til å gå opp i praksis. Noen blir sittende alene i alderdommen med pen- sjonsrettigheter som ikke gir rom for så mye mer enn det daglige brød. De aller fleste ønsker å klare seg selv. Velferdssamfunnet må kunne stille opp når mennesker trenger det. Det er den enkeltes behov og ønsker som må stå i fokus.

I velferdssamfunnet har vi mennesker som blir usynlige fordi de faller i gjennom i forhold til alle systemer. Mennesker som blir utslått i livet og får liten eller ingen støtte fra andre. For Venstre er det et særlig ansvar å se og lytte til disse når velferdssamfunnet skal reformeres.

2.1.1 Klare rettigheter for enkeltmennesket

Den enkelte borger må ha klare plikter og rettigheter i møte med det offentlige eller det offentlig finansierte velferdstilbudet. Den enkelte i et velferdssam- funn har ansvar for seg selv og for fellesskapet. Ofte er det i vanskelige livssi- tuasjoner behovet for offentlige velferdstilbud er størst. Samtidig er det gjer- ne da man som menneske opplever å være på sitt svakeste. Det tilbudet som gis skal hele tiden bygge opp under respekten for det enkelte menneskes inte- gritet og spesielle situasjon og behov. Praktiske hensyn eller andre bekvem- melighetshensyn må ikke gi adgang til å bryte med denne målsettingen. I situasjoner der mennesker er ute av stand til å ivareta sine egne interesser er det nære pårørende som i første rekke må kunne stille krav på vedkommen-

des vegne, og bli kontinuerlig konsultert om det tilbudet som gis. Tvangsbruk og bruk av teknologiske nyvinninger for å kontrollere atferd også for å beskytte mennesker mot seg selv må bare benyttes i ekstreme unntakstilfeller og innenfor streng lovgivning som setter hensynet til den enkelte i fokus.

2.1.2 Omsorg og valgfrihet for gamle

Eldre har ulike behov. Tilbudene og ytelsene eldre mennesker mottar må derfor i størst mulig grad tilpasses den enkelte. Eldre som etter hvert får vanskeligheter med å klare seg selv, må så langt som mulig få velge mellom hjemmebasert omsorg, eldreboliger i tilknytning til fellestjenester eller institusjon, eller institusjonsbasert omsorg. Respekten for de eldre personlige integritet, livserfaring og rett til livskvalitet må føre til at de som ønsker det og har behov for det må ha rett til eget rom på institusjon. De statlige tilskudd til omgjøring av flersengsrom til enerom og til bygging av nye omsorgsplasser må økes kraftig med sikte på å kunne tilby alle som har behov for og ønsker det enerom i løpet av stortingsperioden. Mange minstepensjonister, spesielt i de store byene, har ofte vanskelig økonomi og særskilte tiltak som bostøtte må nyttes overfor disse.

2.1.3 Behandling når du blir syk

Når du blir syk, har du mer behov for samfunnets innsats enn noen gang. Samtidig føler mange avmakt i forhold til et komplisert og ekspertpreget system man forventer skal kunne gi den beste tilgjengelige behandling. Begrensede ressurser og manglende enhetlig organisering av helsevesenet fører til at mange må vente uakseptabelt lenge på behandling. Ventetid i helsevesenet kører er både uverdigg og økonomisk urasjonelt. Mange blir enda sykere mens de venter. Andre kunne kanskje returnert til yrkesaktivitet langt tidligere om de hadde fått den ene ukompliserte operasjonen. Det offentlige bør også kunne benytte private tilbud og tilbud i utlandet når det offentlige behandlingstilbud ikke strekker til. Alternativ medisin må i større grad være et offentlig ansvar. Også bruken av slike tilbud må være helsepolitisk styrt. Det er generelt behov for økning i ressurstilgangen til helsesektoren, samt å utdanne mer helsepersonell. Psykiatrien må tilføres ressurser som setter den i stand til å gi et skikkelig behandlingstilbud.

Den medisinske utvikling setter helsevesenet i stand til å behandle stadig flere sykdommer. Dette er selvsagt svært positivt, men det fører også til et stadig økende press på ressursene i helsesektoren. Det er til syvende og sist en politisk oppgave å foreta prioriteringer innen helsevesenet, basert på råd og innspill fra faglig hold.

Det bør innføres en fastlegeordning der det etableres en kontakt mellom alle borgere og en fast lege (huslege). Ordningen må allikevel ikke undergrave retten til fritt legevalg dersom det er ønskelig å skifte lege.

2.1.4 Ny organisering av sykehusene

For å få en raskere behandling av de som trenger det og for å få mer ut av hver helsekrone går Venstre inn for at hele andrelinje-helsetjenesten, inkludert sykehusene, i en helseregion underlegges en felles styringsstruktur. Dagens 5 helseregioner omfatter det alt vesentlige av sykehustjenester, med unntak av transplantasjonskirurgi og kreftbehandling som i hovedsak er sentralisert. Sykehusene skal fortsatt eies av fylkeskommunene, men et felles regionstyre opprettes. Leger må kunne henvise direkte til ethvert sykehus i regionen. Den politiske styringen ivaretas gjennom at fylkene utøver sin eierfunksjon gjennom de folkevalgte organ. En langt større del av sykehusenes virksomhet bør baseres på aktivitetsbasert finansiering, dvs. betaling i forhold til hvor mange pasienter som behandles og hvilken behandling som gis. Dette må ikke gå på bekostning av behandling av kompliserte problemer, kroniske lidelser eller behov for skikkelig rehabilitering også i sykehusene. Dette må gjenspeiles i de refusjonene sykehusene får, slik at man unngår at pasienter igjen blir syke på grunn av dårlig behandling. Også sykehusene må kunne tilby legevaktjenester.

Driften ved lokalsykehusene bør videreføres bl. a. ved at disse ivaretar spesielle oppgaver.

Der det er lang avstand til akuttisykehusene, kan sykestuesenger i den enkelte kommune brukes til akuttmedisinsk nødhjelp, avlastning etter sykehusopphold og til pleie av sterkt pleietrengende og døende. Ved at grensene mellom forskjellige sykehusregioner mykes opp kan flere pasienter fra større områder nytte disse sykehusene.

Sykehusene må bli mer pasientfokuset. Den interne organisering må endres slik at lederansvaret blir klarere definert på alle nivåer. Det må satses sterkere på koordinering og kvalitetssikring av pasientbehandlingsskjeden. Det må satses på resultatevaluering der sykehusenes behov for informasjon og ikke myndighetenes behov for styringsinformasjon står i sentrum.

Pasienter må derfor ha frihet i valg av sykehus, og mulighetene for selv å få innsyn i sykehusenes kapasitet m.v. må styrkes. Pengene må på denne måten i sterkere grad følge pasienten. Det må vedtas en egen lov om pasientrettigheter.

2.1.5 Kamp mot rusmisbruk

Et av samfunnets største utfordringer i dag er rusproblematikken. Flere hundretusen mennesker klarer ikke å takle hverdagen uten å ruse seg. De fleste av disse menneskene ønsker ikke å leve slik. Derfor vil Venstre styrke det forebyggende arbeidet og bygge ut flere behandlingsplasser for rusmisbrukere. Målet skal være at alle skal kunne få behandlingsplass når de er motivert for det. Tilbudet om metadonbehandling av tunge heroinmisbrukere bør utvides og videreføres.

2.1.6 Sykelønnskutt for helsesatsing

Den norske sykelønnsordningen ved korttidsfravær gir 100 % lønnskompensasjon, mens mennesker som havner på uføretrygd mottar langt mindre. Venstre ønsker en innstramning av sykelønnsordningen for korttidssyke og vil bruke det alt vesentlige av de pengene som spares til å øke uføretrygdeutbetalingene og til annen helsesatsing. På denne måten kan de som er syke av og til ved å gi avkall på litt, hjelpe de som trenger det langt mer.

Sykelønnsordningen bør strammes inn gjennom innføring av 70 % lønnsdekning de tre første dagene av sykefraværet. Fravær som skyldes kroniske lidelser eller omsorg for syke barn bør skjermes fra innstramningen. Ordningen må gjelde for alle typer arbeidstagere.

2.1.7 Tilgjengelighetsreform for funksjonshemmede

Samfunnet har ofte vanskelig for å tilpasse seg mennesker som er litt annerledes. Mennesker med funksjonshemninger kan bli oversett eller glemt. Unge trafikkskadde gjemmes bort på aldersinstitusjoner, i stedet for å bli integrert i samfunnet. Venstre vil at folk på tross av varierende funksjonsnivå skal kunne bevege seg friest mulig og ha tilgang til de tilbud folk flest har tilgang til. Offentlige bygg må tilrettelegges for rullestolbrukere med heisanlegg og toalettfasiliteter. Det offentlige bør i leiemarkedet stille krav om slik tilgjengelighet før man inngår leieavtaler. Kulturtilbud og utesteder må også tilpasses alle typer brukere.

2.1.8 Legge til rette for frivillig innsats

Velferdssamfunnet er mer enn det offentlige. Svært mye i det norske samfunnet er preget av innsats fra frivillige organisasjoner og enkeltmennesker som bruker sin fritid til innsats for andre. Det frivillige Norge har en selvstendig rolle å spille gjennom sin uavhengighet fra det offentlige. Et aktivt organisasjonsliv og stor innsats av frivillige er en forutsetning for et levende demokrati, og lokalmiljøer med sterke sosiale nettverk. Dagens organisasjonsliv preges av profesjonalisering og byråkratisering. Kravene til å følge et detaljert regelverk og den sterke fokuseringen på prosjektstøtte må endres for å skape rom for frie demokratiske organisasjoner som utløser frivillig innsats uten at dette forsvinner i byråkratisk arbeid overfor det offentlige.

Det offentlige bør støtte frivillighetssentraler som kan legge til rette for at mennesker som ønsker å gjøre en innsats får gode muligheter til dette. Moms- og arbeidsgiveravgiftsregler bør gjennomgås som et alternativ til direkte støtte til det frivillige organisasjonsliv. Frivillige organisasjoner bør få fritak for arbeidsgiveravgift ved utbetaling av mindre godtgjørelser til ledere og trenere. Skatteregler for frivillige organisasjoner som driver på ikke-kommersiell basis bør gjennomgås, slik at spesielle ordninger som gjelder for disse kan bli sett i en større sammenheng. Offentlige støtteordninger må støtte opp under organisasjonenes frihet og uavhengighet.

22

23

2.1.9 Større fleksibilitet i arbeidsmarkedet

Det er særlig når folk mister jobben eller ikke kommer inn på arbeidsmarkedet det blir vanskelig å klare seg i velferdssamfunnet. Derfor er det viktig å gi folk gode muligheter til å komme i arbeid igjen. Nøkkelen ligger bl. a. i at arbeidsmarkedet fungerer fleksibelt så folk så raskt som mulig kan få en fot innenfor igjen, samt at det gis tilbud om reelt kvalifiserende utdanning. Bare på denne måten vil arbeidssøkere styrke sine muligheter for igjen å komme i fast arbeid. Arbeidssøkere som har gått ledige lenge bør få tilbud om kvalifiserende utdanning, med en gradvis overgang til ordinære studiefinansieringsordninger. Arbeidsgivere bør stå friere til å tilby midlertidig arbeid, vikariatsordninger bør bygges videre ut og det må gis rom for privat arbeidsformidling.

For arbeidstagere med spesielle vanskeligheter på arbeidsmarkedet må det finnes gode muligheter for å kombinere yrkesaktivitet og trygd. Uføretrygding og førtidspensjonering må ikke være ordninger som skyver folk ut av arbeidsmarkedet. Det må også eksistere et godt tilbud om tilrettelagte arbeidsplasser for attføring både i ordinære bedrifter og arbeidsmarkedsbedrifter.

2.1.10 Avgrensede forsøk med garantert minsteinntekt/samfunnslønn

En rekke mennesker er til enhver tid utenfor det ordinære arbeidsmarkedet. Dette kan være studenter, militære, arbeidssøkere, trygdede eller sosialhjelpsmottagere. En lang rekke av de økonomiske ytelser som samfunnet betaler ut burde kunne samordnes på en helt annen og langt mindre byråkratisk måte. En bedre grunntrygghet for alle som befinner seg utenfor arbeidsmarkedet kunne bidra til å motvirke passivitet og utestenging fra samfunns- og arbeidsliv. En samfunnslønsordning eller en garantert minsteinntekt som sikrer en slik grunntrygghet bør prøves ut. Kostnadene må holdes innenfor de rammer som allerede går til overføringer til husholdningene/privatpersoner.

Også innen kulturlivet kan en slik ordening komme til erstatning for eksisterende ordninger. En slik inntekt må samordnes med øvrig lønnsinntekt. En slik reform kan også føre til øket aksept for at flere typer innsats enn det som tradisjonelt har blitt sett på som arbeid, kan bli verdsatt. Også de fleste av de som er utenfor det tradisjonelle lønnsarbeidsmarkedet bidrar til samfunnet og fellesskapet. Prinsippet må fortsatt være at velferdsstatens ytelser skal være tilpasset samfunnets økonomiske yteevne, og at det skal lønne seg å gjøre en innsats.

2.1.11 Pensjonspolitikk og folketrygd

Folketrygdens alders- og uførepensjon er en av grunnpilarene i velferdssamfunnet. Den har til formål å sikre alle en grunntrygghet i alderdommen og ved uførhet, i tillegg til at den skal sikre utbetalinger som et stykke på vei kan gi grunnlag for en materiell levestandard som står i samsvar med den yrkesaktive tilværelse. Folk bør også oppmuntres til å spare til egen alderdom gjennom andre pensjonsordninger som et tillegg til folketrygden. En større

fleksibilitet innenfor folketrygden kan være ønskelig dersom kostnadene kan holdes innenfor dagens rammer, f. eks. bør en tidskontoordning for eldre arbeidstagere vurderes. Gifte og samboende pensjonister må likebehandles i folketrygden samt under lov om sosiale tjenester.

2.1.12 Oppdatering av gjeldsordningsloven

Gjeldsordningsloven må kunne sikre at folk som har havnet i en situasjon med uoverkommelig gjeldsbelastning må få anledning til å komme seg fri fra en slik gjeldsklemme. Det må stilles krav til at kreditorer går inn i reelle forhandlinger om ordninger som kan skape lettelse. De offentlige kreditorer har et særlig ansvar for å vise smidighet for å gi folk en ny sjanse. Gjeldsordningsloven må revideres med sikte på at den i praksis gir effektiv hjelp til de som skal ha den.

2.1.13 Spesielle storbyproblemer og ghetto-tendenser

I de store byene, særlig i Oslo indre øst, finner vi sosiale utfordringer som er meget store. Det kan dreie seg om dårlig bostandard, for dårlig utdannings-tilbud, og manglende integrering i forhold til nye landsmenn. Det er særlig ved aktiv bruk av Husbanken til byfornyelse og sikring av utleieboliger, og ved å satse på en god skole, at disse menneskene også får en real sjanse til et bedre liv. Et særtrekk ved storbyer er at de har større kriminalitet enn landet for øvrig. Dette skaper usikkerhet for den vanlige borger og må anses som et betydelig velferdsproblem. Oslo må sikres en langt sterkere politietat, i tillegg til bedre sosiale tiltak for ungdom i faresonen.

Venstre ønsker at det skal iverksettes et statlig handlingsprogram for å rette opp de grunnleggende levekårsforskjellene i Oslo indre øst.

2.1.14 Forebyggende helsearbeid

Den enkelte har ansvar for å minimalisere de helsemessige belastningene man påfører seg selv. Samtidig har samfunnet for øvrig og arbeidsgivere ansvar for å legge best mulig til rette for at dette skal bli mulig. Innsats mot forurensning og mulig skadelige tilsetningsstoffer i mat og forbedret ernæring må ha en viktig plass i en slik strategi. Tiltak for et bedre inneklima i skoler og på arbeidsplasser er også viktig.

2.2 Reform for etableringsgenerasjonen

Utgangspunkt: Alle skal ha en sjanse

Mange av de som etablerer seg opplever at hverdagen kan være svært tøff. Noen har kalt det en etableringsklemme. Studielån skal tilbakebetales, bolig-

lån tas opp og småbarn i familien medfører ofte en kraftig økning i husholdningens utgifter. Dette skjer i en periode der man som fersk på arbeidsmarkedet må ta til takke med moderate lønninger. Når alt dette kommer samtidig, blir dette for mange en situasjon som tapper mennesker for overskudd og energi.

Venstre vil se det som en av de aller viktigste sakene å arbeide for at etableringsgenerasjonen skal få en romsligere livssituasjon. Dette handler både om å øke den økonomiske handlefrihet og valgfriheten i hvordan man ønsker å organisere hverdagen sin.

2.2.1 En studiefinansiering å leve med

Stadig flere unge tar høyere utdanning. Det må være mulig å gjøre dette uten at studiegjelden blir kvelende. Flere andre nordiske land har bedre utdanningsfinansiering enn Norge.

Lik rett til utdanning for alle er en av de mest grunnleggende sider ved et velferdssamfunn. En god studiefinansiering skal gjøre det mulig å være student på heltid, samt være mulig å betale tilbake etter endt utdanning. Å satse på utdanning er å investere i fremtiden.

Venstre har som mål at stipendandelen av støtten studentene får fra Lånekassen må komme opp i 50 %. Det må legges en forpliktende opptrappingsplan for dette, og mesteparten av denne økningen må komme allerede i løpet av kommende stortingsperiode.

Etter fullførte studier bør studentene fortsatt kunne få avskrevet deler av gjelden. Låntagere bør få adgang til å velge mellom fast og flytende rente, på linje med det systemet som nå er innført for Husbanken. Dette vil føre til reduserte utgifter til rentestøtte som må nyttes til økning i stipendandelen. Renten i Lånekassen bør ligge under det rentenivået som oppnås for andre lån i markedet.

2.2.2 Husbanken som førstehjemsbank

I tillegg til kostnader ved utdanning er det kostnader knyttet til boligetablering som representerer den største kostnaden for unge i etableringsfasen. Husbanken må igjen bli en sosial bank. Husbanken bør først og fremst være en bank for de som skal skaffe seg et hjem for første gang. Det er ikke noe poeng i at folk som allerede er innenfor på boligmarkedet skal kunne skaffe seg stadig nye subsidierte lån. Husbanken bør også kunne gi lån til første-gangsetablerere som kjøper seg brukt bolig. I tillegg må Husbanken kunne tilby lån til byfornyelse i de store byene.

2.2.3 Stimulere til formuesoverføring til etableringsgenerasjonen

Svært mange godt voksne mennesker sitter nå med en god økonomi, både i form av romslige inntekter og formue, ofte nedlagt i romslige boliger. Mange vil ønske å gi noe av denne velstanden videre til barn og barnebarn, også mens man selv enda lever. Det bør legges til rette for å gjøre forskudd på arv

lønnsomt seg ved å frita slike gaver for arveavgift eller ved å heve fribeløpet fra dagens 100 000 kroner. På den måten kan vi legge til rette for en omfordeling mellom generasjonene.

2.2.4 Øket valgfrihet for barnefamilie

Venstre vil gi barnefamilie øket valgfrihet i omsorgen for egne barn før de begynner på skolen. Barnehager er et gode svært mange ønsker seg, og utbyggingen av barnehager må fortsette til full barnehagedekning er oppnådd i den forstand at tilbudet blir reelt for de som etterspør det i den enkelte kommune. Samtidig må de som velger å være hjemme med egne barn få bedre muligheter til dette. Samfunnet må vise at man også verdsetter den innsatsen som legges ned av de som velger å være hjemme eller velger andre løsninger.

Venstre går inn for et eget omsorgstilskudd i barnetrygden til de foreldre som velger omsorgsløsninger som i dag ikke mottar offentlige tilskudd. Barnetrygden videreføres ellers som en støtte til alle barnefamilie, og gjøres gjeldende til barnet/ungdommen er fylt 18 år innenfor dagens rammer. Venstre går imot å gjøre barnehagetilbudet gratis, fordi dette vil skape en altfor skjev fordeling av samfunnets ressurser mellom de som ønsker et slikt tilbud og de som ikke ønsker det.

Pensjonspoeng skal også kunne opparbeides i forbindelse med omsorgsarbeid i hjemmet.

Tilskudd til foreldre som velger å adoptere økes.

2.2.5 Mer fleksible arbeidstidsordninger

Behovet for arbeidskraft kommer neppe til å øke særlig mye de kommende årene, med unntak for i en stadig voksende omsorgssektor. Dette bør vi utnytte til å gi folk mulighet for mer fleksible arbeidstidsordninger og mer fritid. Både mer deling av arbeid og forskjellige vikariatsordninger knyttet til omsorg og utdanning må utvikles videre. En utvidelse av tidskontoordningen knyttet til foreldrepermisjon i forbindelse med fødsel, må utvikles videre for å gi foreldre større mulighet til å ha en arbeidstid mer tilpasset egen og familiens livssituasjon.

2.2.6 Særordninger for enslige forsørgere

Enslige forsørgere kommer systematisk dårlig ut i målinger av økonomisk levestandard. Det er vesentlig for barnas situasjon at også enslige forsørgere sikres en økonomisk grunntrygghet og stabilitet som reduserer betydningen av de merkostnader som knytter seg til en slik husholdning. Samtidig bør det legges best mulig til rette for at også enslige forsørgere skal få anledning til å delta i utdannings- og yrkesliv. Ikke minst et godt tilbud om barnehageplasser er viktig i en slik sammenheng. Venstre vil kreve at stortingsflertallets innstramming av overføringsordningene i forbindelse med behandlingen av velferdsmeldingen evalueres der virkningene for barnas situasjon som følge av omleggingene settes i fokus.

2.2.7 Styrking av barns rettigheter

Barna er fremtiden. Samtidig er barna blant de mest utsatte gruppene, med dårligst mulighet til å bli hørt. Ethvert barn har rett til en trygg oppvekst beskyttet mot overgrep og press fra den voksne verden. I politikktutforming som får konsekvenser for barn, må det være barnas behov som står i sentrum. Dette betyr blant annet at tilhørighet og biologisk opphav tillegges stor vekt i barnevernssaker.

Av hensyn til barna vil Venstre gå inn for å utrede spørsmål knyttet til barns rettslige stilling i homofile samliv.

2.3 Et likeverdig utdanningstilbud

Utgangspunkt: Utdanning - bro inn i fremtiden

Skolen og skolehverdagen er en vesentlig del av barn og unges liv og oppvekst. Skolens viktigste oppgave er å bidra til at barn og unge blir kjent med og utvikler sine særskilte evner, tilegner seg kunnskaper og læreteknikker, og utvikler selvstendighet. Skolen må i større grad vektlegge individuelle forskjeller, og stimulere til kreativ tenkning hos elevene. Skolen skal gi alle et best mulig grunnlag for å kunne delta i samfunnslivet og være med på å påvirke samfunnsutviklingen.

Skolen er samtidig en av de viktigste institusjonene i mange lokalsamfunn, og er en ivaretager av så sammensatte oppgaver som kulturformidling og oppdragelse. Skolen spiller derfor en unik rolle i familienes, og særlig barnas liv. Både skolen og hjemmene må ha tid til og muligheter for samarbeid. Venstre vil legge til rette for et best og tettest mulig samarbeid mellom skole og hjem. At både foreldre og lærere tar ansvar for det skoletilbudet barna får, er noe av det viktigste som kan gjøres for å sikre barna gode oppvekstvilkår.

På mange skoler og utdanningsinstitusjoner er det i dag et uakseptabelt arbeids- og læringsmiljø som medfører store plager for elever og ansatte. Det må stilles krav til et godt arbeidsmiljø også innen utdanningssystemet.

Gjennom innføring av 10-årig grunnskole med skolestart for 6-åringene og Reform-94 i den videregående skole har man utviklet et strømlinjeformet skolesystem der de aller fleste gjennomgår 13 års skolegang. Vi har samtidig fått en utdanning som ikke passer alle like bra. Særlig er det bekymringsfullt at barn og unge allerede tidlig presses til å foreta valg som får betydning resten av livet, med minimale muligheter til å velge om igjen. Skolesystemet må i første rekke tilpasses brukerne, ikke omvendt. Det må også respekteres at unge mennesker kan velge feil, og må kunne få en ny sjanse.

Det er avgjørende for en god skole at respekten for fagene og den kompetanse og innsikt de gir, opprettholdes.

2.3.1 Lik rett til utdanning

Alle elever, både de ressurssterke og ressurssvake, må få muligheten til å gå på en skole hvor de får utviklet sine evner. En gratis grunnskole er et nødvendig utgangspunkt for lik rett til utdanning. Skolen må ha ressurser nok til å kunne tilby den enkelte et tilpasset opplegg.

Nye kunnskaper om lese- og skrivevansker, samt skolenes økte ansvar for integrering av funksjonshemmede stiller store krav til læremidler og spesialkompetanse hos lærere. Om ikke samfunnet følger opp på disse områdene svikter vi den grunnleggende idé bak et allment utdanningstilbud. Venstre vil opprettholde den obligatoriske undervisningen i sidemål, og stille krav om at læremidler er tilgjengelige på begge målformer til samme tid. Elever med utenlandsk bakgrunn må gis et forsterket tilbud om norskopplæring, samtidig som de også tilbys undervisning i morsmål. Venstre vil videreføre et spesialskoletilbud for enkelte grupper som for eksempel hørselshemmede som har rett til å bli undervist i et eget språkmiljø.

I forbindelse med innføringen av det nye kristendomsfaget i grunnskolen må religiøse minoriteter og livssyns-minoriteter sikres fritak fra undervisning som bryter med deres overbevisning.

2.3.2 Friere skolevalg

Elever må ha rett til å gå på den skolen som ligger nærmest hjemstedet. Samtidig må foreldrene ha rett til å velge en annen skole enn den nærmeste når de for barnets situasjon legger avgjørende vekt på det. For eksempel er det viktig at barn som opplever mobbing skal kunne skifte skole på grunnlag av foreldrenes vurdering. I grunnskolen skal foreldrenes valgfrihet være utgangspunkt for skolevalget, og det er kommunen som i enkeltsaker må begrunne hvorfor valget eventuelt ikke kan imøtekommes. Kommunen skal ha rett til å si nei til skolebytte hvis det kan begrunnes med at et bytte fører til betydelig ulempe for kommunen. Rett til å velge skole innebærer derfor ikke rett til å kreve opprettelse av nye klasser, rett til å bytte i løpet av skoleåret eller rett til fri skoleskiss når annen skole enn den nærmeste velges.

I videregående skole bør elevenes rett til valgfrihet tilsi at de fritt kan velge skole. Dette må allikevel ikke gå utover en rimelig geografisk spredning av det faglige tilbudet innenfor videregående opplæring.

2.3.3 IT i skolen

Den rivende utvikling av informasjonsteknologi stiller store krav til skolens evne til å formidle kunnskaper om og holdninger til den nye teknologien. Utfordringen er å sette elevene selv i stand til å skille mellom hva som er god og nyttig informasjon og hva som ikke er det. Elevene må få opplæring i bruk av og kjennskap til ny teknologi og nye informasjonskilder. Skolene må være godt utrustet for disse formål, samtidig som det stiller krav til gode etterutdanningsmuligheter for lærerne. Skolene har et særlig ansvar for å gi

alle muligheter til å lære seg bruk av informasjonsteknologi. Det må foretas et løft i form av investeringer i utstyr for å få dette til. Skolen har også et ansvar for å motvirke de kjønnsforskjeller som utvikler seg på dette området.

2.3.4 Bedre etterutdanning

Den nye skolehverdagen stiller stadig høyere krav til lærerne. De skal fylle flere roller i forholdet til elevene. Viktigst er rollen som kunnskaps- og verdi-formidler, en oppgave som krever stadig oppdatering av kunnskaper og informasjon. Også det nye informasjonssamfunnet stiller store krav til kunnskapsformidlingen. Venstre vil ta til orde for en forpliktende plan for etterutdanning der det er et mål at lærere opparbeider seg rett til etterutdanning etterhvert som de arbeider i skolen. Det bør stilles krav om spesifikk fagkompetanse for undervisning i basisfagene i høyere trinn i grunnskolen.

2.3.5 Vurderingsformer og samarbeid

Et godt læremiljø forutsetter et nært og godt samarbeid mellom skole og hjem. Det må legges til rette for dette i skolen. Skolene må også pålegges et nærere samarbeid på tvers av de ulike alderstrinn. Særlig er dette viktig i forbindelse med overgangen fra grunnskole til videregående skole. Hjemmene må sikres jevnlig informasjon om barnas utvikling. Elevene har rett til skikkelig evaluering av sin innsats. Venstre vil opprettholde karakterene fra ungdomstrinnet. Den individuelle vurderingen må styrkes, og det må utvikles et vurderingssystem som fremmer utvikling og læring hos eleven og inspirerer til engasjement og videre arbeid. Det er også nødvendig å se nærmere på eksamensformer i skolen. I et informasjonssamfunn kan det være like viktig å utvikle evner til å innhente og nyttiggjøre seg informasjon som å lære seg den utenat. Venstre støtter derfor videre utvikling av hjemmeeksamener og eksamener der bruk av hjelpemidler er tillatt.

2.3.6 Videregående opplæring

Det reformerte videregående skoletilbudet må være et bidrag til å øke valgfriheten for unge utdanningsøkende. Den enkelte må ha frihet til å velge når retten til videregående opplæring skal tas ut. Det må derfor være mulig å komme inn på videregående skole selv om man er over 19 år. Det må også være mulig å justere kursen, å velge på nytt.

Fraværsregler må praktiseres med lempelighet slik at elevenes adgang til å delta i interesseorganisasjoner, politisk arbeid eller solidaritetsarbeid ikke blir motarbeidet.

Det må satses på å øke antall lærlingeplasser samt å øke lærlingenes kompetanse før de skal ut i arbeidslivet, og skoleverket bør tilby forpliktende faglig oppfølging og tilrettelegging gjennom veiledere også etter at lærlingen er kommet ut i arbeidslivet. Også de i bedriften som skal veilede lærlingene må få tilbud som kan styrke deres kompetanse på å ta seg av lærlingene.

Rådgivningstjenesten må vektlegge informasjon om hvilke fagvalg som kvalifiserer til videre utdanning innen ulike fag.

Reform-94 har svekket viktige og gode fagskoler som landbruksskolene og skoler i husstell. Dette tilbudet må gjenopprettes og være åpent også for elever eldre enn 19 år. Grunnkurs handel og kontor må gjeninnføres. De videregående skolene må sikres større grad av indre selvstyre når det gjelder fagtilbud, pedagogiske metoder og bruk av økonomiske midler.

2.3.7 Styrking av realfagene

Det bør settes i verk tiltak i grunnskolen og i videregående opplæring med tanke på å stimulere interessen for natur- og realfag. Rådgivningstjenesten må vektlegge informasjon om hvilke fagvalg som kvalifiserer til videre utdanning innen forskjellige fag. Den fallende rekrutteringen til ingeniørstudier og universitetsstudier i matematikk og fysikk er et faresignal for et samfunn som har ambisjoner om å ligge i forkant av den teknologiske utvikling innen områder som f.eks. informasjonsteknologi og miljøteknologi. Det bør være mulig å ta egne kvalifiseringskurs for opptak til tekniske utdanningsretninger dersom ikke kravene er oppfylt gjennom fagvalg fra videregående skole

2.3.8 Folkehøgskolene

Folkehøgskolene er et særnordisk fenomen og viktig å ta vare på. Skoleslaget er fritt og uavhengig og utgjør en selvstendig del av vårt utdanningssystem med vekt på det historiske idégrunnet. Skolene er eksamens- og pensumsfrie og bør fortsatt være det ettersom den pedagogiske friheten er grunnidéen bak skoleslaget. Gjennom folkelig opplysning skal folkehøgskolen fremme demokrati og evne til samarbeid, samtale og dialog. Videre skal skolen utvikle evne til sosialt fellesskap og fremme allmenndanning mellom unge. Venstre mener at folkehøgskolene skal gi realkompetanse gjennom konkurransepoeng for fullført hovedkurs.

2.3.9 Høyere utdanning

Stadig flere unge tar høyere utdanning. Dette representerer en stor verdi både for den enkelte og for samfunnet. Den store rekrutteringen fører også til pressproblemer som enkelte steder kan gå ut over kvaliteten. Samtidig som det innen enkelte fag uteksamineres for mange, er det innen andre utdanning-er ikke på langt nær plasser nok i forhold til hva samfunnet etterspør av fagfolk. Venstre ønsker bl.a. en økning i antall studieplasser innen medisin, sykepleie og psykologi. Tendensen til at alle må avslutte studier med høyere grad i utdanningen må snus ved at det innføres en avsluttende eksamen og oppgave på lavere grad, tilsvarende en 4-årig mastergrad. Det er ikke tjenlig for den enkelte eller for utdanningsinstitusjonene om alle tvinges til å måtte ta utdanning helt til topps for å være kvalifisert for arbeidslivet.

Dagens karakterordning i videregående skole gjør at en i uforholdsmessig stor grad vektlegger kortvarige valgfagkombinasjoner. Ved opptak til høyere utdanning må en ved poenggiving få større uttelling for faglig fordypning. Til utdanninger det er særskilt vanskelig å komme inn på vil Venstre benytte opptaksprøver for søkere over et visst karaktergjennomsnitt, slik at kvalifiserte søkere slipper å bruke tid og penger på å forbedre karakterene i irrelevante fag.

Ulike former for forskning og utviklingsarbeid er viktig for at Norge skal holde et høyt faglig nivå. Det er særlig viktig å styrke grunnforskning og uavhengig forskning.

2.3.10 Livslang læring

Arbeidslivet stiller stadig høyere krav til kompetanse. Teoretiske kunnskaper blir hurtigere foreldet.

For å utvikle et fremtidig næringsliv mer uavhengig av oljeinntektene, blir kunnskaper og faglig kompetanse de viktigste satsningsområdene. Flere ønsker å skifte jobb, eller ønsker å ta videre utdanning på et senere tidspunkt i livet. Dette krever større fleksibilitet både i arbeidslivet og ved utdanningsinstitusjonene. Det må utvikles stimuleringsiltak som premierer både arbeidsgivere og ansatte som satser på systematisk kompetanseutvikling.

Utdanningsinstitusjoner må inkluderes for å utforme faglige opplegg for den enkelte. Systematisk etterutdanning vil særlig gi små bedrifter anledning til å utvikle kompetanse. Mennesker som er utenfor arbeidsmarkedet må gjennom slike etterutdanningstiltak få muligheter til å kvalifisere seg.

2.4 Et levende kulturliv

Utgangspunkt: Kultur er lønnsomt

Alt for mange mener at kultur ikke lønner seg. Selv uttrykt i kroner og øre har påstanden bare begrenset gyldighet, for i tillegg til utøverne sysselsetter kulturlivet tusenvis av andre. En forfatter, om aldri så lite «lønnsomt», bidrar f.eks. med arbeid til tømmerhoggere, papirprodusenter, typografer, forlagsfolk og bokhandlere.

Men aller viktigst: Det er kulturen som beriker hverdagen vår, det er kulturen som gjør livet verdt å leve. Uten kultur blir tilværelsen temmelig fattig - redusert til søvn, arbeid, mat og forplantning. Alt dette glemmes lett av dem som hevder at utgiftene til kulturformål er for høye, enten det dreier seg om musikk og teater eller litteratur og billedkunst. Hvis man i tillegg fjerner dans, opera, rock, fjernsyn, kino, debatt, idrettsliv og aviser, hva blir da tilbake av tilværelsen?

Om kulturen hele tiden skulle være avhengig av markedet alene, ville svært mye av den dø ut. Det er ikke fordi folk ikke vil ha den, men ofte fordi en del

av kulturoppgavene er større enn det enkelte menneske og private finansieringskilder kan ta ansvaret for.

Kultur skal ikke være forbeholdt de rike. Derfor må den offentlige kulturpolitikken ha som siktemål å stimulere til et mangfold av kulturuttrykk. Hele spekteret av lokale kulturytringer, innvandrerkultur og andre minoritetskulturer må støttes aktivt.

Det norske språk, deriblant folks lese- og skriveferdigheter, står i fare for å bli forringet. Venstre ser det derfor som en av sine viktigste kulturelle oppgaver å verne om språket og litteraturen, selve grunnlaget for vår nasjonale identitet. Det norske dialektmangfoldet og våre to skriftspråkstradisjoner er en stor verdi for oss som folk. Uten språk, intet demokrati.

Kvalitet og deltagelse må gå hånd i hånd. Den kulturelle høyspenningen oppstår ofte i møte mellom artist og publikum, mellom kunstverk og tilskuer. Derfor må deltagelse i både utøvelse og konsum være bredt på alle nivå. En rikere og mer mangfoldig hverdag for enkeltmennesket vil i sin tur påvirke det «grå» arbeidslivet i positiv retning. Da vil kulturen lønne seg for alvor.

2.4.1 Innkjøpsordning for kultur i skolen

Øket bruk av kultur i skolen vil være en vitamininnsprøyting både for skoleverket og kulturlivet. Venstre går inn for at det etableres en utvidet innkjøpsordning for konserter, danse- og teaterforestillinger, forfatterforedrag og kunstutstillinger for skolene. På denne måten kan det skapes et kulturmarked der de lokale prioriteringene får spille en stor rolle og det utøvende kulturlivet stimuleres spesielt. I stedet for at alle midler rettes inn mot større kulturinstitusjoner, kan man sørge for å gi kjøpekraft til dem en ønsker å prioritere. Det bør også satses mer på å ruste opp skolebibliotekene.

2.4.2 Levende miljø for teater, musikk og billedkunst

Skapende og utøvende kunstnere må få gode arbeidsforhold i sine lokalmiljø. Det profesjonelle og det amatørbaserte kulturmiljøet må dra veksel på hverandre. Det er en offentlig oppgave å medvirke til å opprettholde et levende og variert teater tilbud, tilgjengelig for alle typer publikum over hele landet, til akseptable kostnader for publikum. Mange små teater- og kulturgrupper er avhengige av mindre offentlige bidrag for å klare seg. Samtidig bør midler innen arbeidsmarkedsetaten og i sysselsettingstiltak kunne rettes spesielt inn mot slike aktiviteter.

Venstre vil arbeide for at den regionale musikkvirksomheten blir styrket gjennom et utvidelse av distriktsmusikerordningen. Det bør også opprettes fylkesgallerier i fylkene for å stimulere billedkunst og kunsthåndverk i distriktene. Den Norske Opera må gis tilfredsstillende vilkår for sin virksomhet.

Venstre vil arbeide for at det opprettes en ny norsk teaterskole tilknyttet en nynorskpråklig region.

Venstre mener det er viktig å opprettholde en kollektiv avtale for film- og kino-

bransjen; en bransjeavtale som omfatter både kommunale og private kinoer.

Det må være mulig for nye kinobedrifter å etablere seg. Endringer i lover, avtaler eller støtteordninger, eller i måten disse praktiseres på, bør skje med det overordnede mål for øyet at kommunene skal kunne drive kino som et ledd i den lokale kultursatsingen. Bortfall av filmleieavtalen vil kunne føre til pris-konkurranse som særlig vil ramme småkinoene og kulturhusene i distriktene.

2.4.3 Massemedia

Moderne massemedier spiller en stadig større rolle innen alle områder av kulturbildet og samfunnsdebatten. Fjernsynet er den desidert viktigste kulturformidleren i vår tid. Det er en viktig kulturoppgave å legge til rette for et mangfoldig medietilbud. I dagens mediebilde er et fortsatt lisensfinansiert NRK det viktigste bidraget til dette. NRK har spesielle mediepolitiske oppgaver som rettferdiggjør selskapets helt spesielle finansieringsform. NRK må forutsettes å ivareta disse oppgavene, bl. a. gjennom å sørge for at selskapets tilbud er tilgjengelig for så mange som mulig. Det samme krav må stilles til TV2 som driver innenfor svært spesielle rammer. NRK skal fortsatt være reklamefri. Privat sponing av programmer bør begrenses.

Det språklige mangfoldet må sikres ved at kravet om bruk av nynorsk i NRK etterleves både i NRK og i riksdekkende kanaler i radio og fjernsyn som opererer i henhold til eksklusiv konsesjon eller annen særbehandling.

Venstre vil videreføre pressestøtten som et virkemiddel til å opprettholde mangfold i pressen. Det er særlig viktig at små lokalaviser kan sikres driftsgrunnlag.

2.4.4 Idretten - den største folkebevegelsen

Idretten er Norges største folkebevegelse, og har en helt sentral plass i lokalsamfunnene og i landet som helhet. Idrettslagene kanalisere dugnadsånd og frivillig innsats til beste for lokalmiljøet. Masseidretten og rekruttering må fortsatt ha en sentral plass i videre satsing. Idretten må fortsette sin innsats mot dopingmisbruk. Den offentlige innsatsen må rettes inn mot den brede idrettsutøvelsen, og tilbud som kan aktivisere barn og unge på deres egne premisser. Idretten spiller en stor rolle for trivsel og folkehelse. Skatteregler, oppgaveplikt og momsregler må gjennomgås med sikte på å legge til rette for at det skal være så enkelt og stimulerende som mulig å legge ned innsats i idretten.

2.4.5 Kirke- og trossamfunn

I tråd med grunnlovens intensjoner og de liberale ideer om fri religionsutøvelse vil Venstre sikre gode arbeidsvilkår for de ulike kirkesamfunn, religioner og livssynsorganisasjoner. Venstre ser det som naturlig at stat og kirke etter hvert skiller lag. Reformprosessen i kirken bør få tid til å fortsette. Når det gjelder tidspunkt og den form et skille bør få, bør det tas hensyn til denne reformprosessen. Venstre har tillit til at Den Norske Kirke vil kunne opprettholde sin stilling som en bred folkekirke også uten statskirkeordningen.

2.4.6 Samisk kultur

Storsamfunnet har et ansvar for å gi det samiske folk anledning til å utfolde seg og utvikle sin kultur på egne premisser. Venstre vil styrke det samiske forskningsmiljøet ved universitetet i Tromsø og ved den samiske høyskolen i Kautokeino, og læreboksituasjonen på samiske språk må bli mye bedre enn i dag. Det må gis støtte til utgivelse av litteratur og aviser på samisk språk. Kringkastingselskaper med allmennkringkastingsoppgaver må kunne tilby sendinger på samisk eller teksten på samisk.

Kommunene i de samiske kjerneområdene må gis stor innflytelse over utnyttning av egne naturressurser. Allmenningretten må respekteres. Samtidig må kommunene gis anledning til å la sine innbyggere utvikle næringsvirksomhet basert på utmarksressursene. Sametinget må gis øket innflytelse over kultur-, utdannings- og næringssspørsmål.

2.4.7 Kulturminner og tradisjoner

Vår tid er preget av store og raske forandringer. Vi utsettes for store informasjonsmengder og ytre påvirkninger som for mange er vanskelige å for-døye. Mange opplever rotløshet. Venstre mener at kunnskaper om vår historie og våre kulturminner er viktige for at borgerne skal oppleve tilhørighet og forankring. Derfor må vi verne om våre kulturelle røtter og historiske minnesmerker. Dette er vår kulturelle arv.

2.5 Kriminalpolitikk

Utgangspunkt: Rett til trygghet i hverdagen

Den registrerte kriminaliteten har hatt en betydelig i Norge i løpet av de siste årene. Dette er en utvikling som må tas på alvor. Alle har rett til å føle trygghet i nærmiljøet og for eget hjem. Alle har rett til å kreve seg og sin eiendom beskyttet gjennom at rettssystemet virker effektivt og hensiktsmessig. Samtidig er det viktig at hensynet til personvernet ikke må vike for kortsiktige og populistiske løsninger basert på overdreven angst for kriminalitet.

Kriminalitetsbekjempelse må foregå etter fire hovedstrategier:

- 1) Forebygging gjennom skoleverk og gode fritidstilbud.
- 2) Tilstrekkelig og effektiv politiinnsats.
- 3) Straffereaksjoner som oppfyller samfunnets krav til ansvar for egne handlinger og samtidig gir lovbrøyteren en rettferdig mulighet til å gjøre opp for seg.
- 4) Redusert tilbakefall og en mulighet for den tidligere dømte å returnere til et lovlydig liv.

2.5.1 Mindre narkotika og andre rusmidler

Det aller meste av vinningsforbrytelser og voldskriminalitet har tilknytning til rusmiddelmisbruk og narkotikamisbruk. Enten for å finansiere annen kriminalitet og stoffbruk, eller fordi de fleste voldshandlinger skjer i ruspåvirket tilstand. Et vesentlig bidrag til kriminalitetsreduksjon vil være å bygge ut behandlingstilbudet for narkomane slik at etterspørselen etter narkotika går ned. Behandlingstilbudet må basere seg på virkningsfulle metoder i privat og offentlig regi, og ha som mål at rusmisbrukere kan få anledning til å leve et verdig liv, der målet før eller siden må være stoffrihet. Fengslede stoffmisbrukere bør også få tilbud om behandling.

Det bør slås hardt ned på hjemmebrenning og smugling av alkohol og omsetning av slike varer. Den restriktive norske alkoholpolitikken videreføres.

Venstre vil dessuten satse på en styrking av det forebyggende arbeidet. Det er viktig å endre festkulturen til å være mindre preget av rusbruk og mer preget av glede og livsutfoldelse. Danseopplæring gjennom skole og voksenopplæring er et virkemiddel som bidrar positivt til dette formålet.

2.5.2 Tiltak mot hverdagskriminalitet

Politiet bør ha ressurser til å etterforske hverdagskriminalitet og mindre forbrytelser. Erfaringer fra andre land tyder på at det er effektivt, også med tanke på å stanse en kriminell løpebane allerede i starten, at politiet også setter grenser for akseptabel atferd i en tidlig fase. Politi og lensmannsetat bør være organisert på en måte som innebærer at de kan være til stede i nærmiljøene. Dette kan bidra forebyggende, samtidig som tilgjengelighet og nærhet kan øke sjansene for at kriminalitet oppklares raskt.

Domstolene bør prioritere raskest mulig behandling av saker, særlig der tiltalte ikke er tidligere domfelt. Det er viktig at samfunnet raskt markerer sin reaksjon, og at det er mulig å sone eventuelle dommer så raskt som mulig.

For unge førstegangsforbrytere kan konfliktråd være en god løsning. Dette er en rask reaksjonsform, der et møte ansikt til ansikt med offeret har god forebyggende virkning.

2.5.3 Straff og rehabilitering

Alle former for straff må ha som hovedmål å hindre gjentagelser av kriminelle handlinger. Soningsopphold i fengsler eller i andre institusjoner må gjøres meningsfulle og legge til rette for en smidig retur til samfunnet. Tilbudet om utdanning bør være godt i fengslene. Også alternative straffereaksjoner som innebærer at den kriminelle blir pålagt å gjøre opp for seg bør benyttes i større grad i saker som ikke omhandler vold eller seksuelle overgrep. Ettervernet for kriminelle må bli bedre. Psykiatrisk syke fanger bør ut av fengslene og overføres til forsterkede tilbud i helsevesnet.

Domstolene må i særlige tilfeller kunne idømme enkeltpersoner yrkesforbud for yrker der det er særlig fare for gjentagelse av lovbrudd. Dette kan

gjelde for seksuelle overgrepere og voldsforbrytere i forhold til enkelte stillinger. Lovverket bør ikke på generelt grunnlag sette yrkesforbud for spesielle typer kriminelle.

Det bør innføres skille mellom politi og påtalemyndighet.

2.5.4 Et ressurssterkt politi

Politiet må settes i stand til å på en effektiv måte bekjempe all kriminalitet, særlig organisert kriminalitet som omfatter utpressing og vold. Politiet må ha adgang til å bruke infiltratører, men grensene for slik politiatferd må være strenge og klare. Det er viktig å unngå å sette politifolk opp i situasjoner der de ikke har klare instruksjoner på hvordan de skal gripe inn overfor kriminalitet. Det offentlige må kunne tilby vitnebeskyttelsesprogram for mennesker som mener det er grunn til å føle seg truet etter å ha vitnet i rettsaker.

KAP. 3: MILJØVENNLIG OG NYSKAPENDE NÆRINGS LIV

3.1 Sats på småbedriftene

Utgangspunkt: Omstilling og fornyelse

Norsk økonomi går stadig bedre. Denne oppgangstiden må vi utnytte for å legge grunnlaget for et variert og nyskapende næringsliv. Vi trenger dette for å skape jobber og fremskaffe inntekter til fellesskapet også etter at oljealderen tar slutt. Norge har nærmest ubegrensede muligheter for å spille i første divisjon også i fremtiden. Vi må bare slippe skaperkraften til. Slippe frem de som tør satse, som tør tro på en idé. Slippe frem gründerne.

Den verdiskaping som ansatte og eiere i næringslivet står for gir grunnlaget for den velferden vi alle nyter godt av. Også all den verdiskaping som finner sted innen det offentlige er avhengig av at det finnes et fungerende privat næringsliv som kan betale skatter og avgifter til fellesskapet. Samtidig er en effektiv offentlig sektor en forutsetning for et godt fungerende næringsliv. Det er vesentlig at det i Norge i fremtiden finnes et mangfoldig næringsliv, der verdier og kompetanse kan utvikles og foredles over hele landet.

For Venstre står de små bedriftene og de som jobber der i sentrum for næringspolitikken. Det må bli enklere å starte opp og drive en bedrift der du kan skape en arbeidsplass for deg selv og kanskje noen til. Det offentlige må være en medspiller og ikke en motspiller.

En næringspolitikk for småbedrifter vil være det viktigste virkemiddelet for å opprettholde spredt bosetting i Norge. Virksomheter må i hovedsak etableres lokalt. Gjennom endringer i inntektssystemet for kommunene og ved bruk av andre offentlige virkemidler, vil Venstre styrke regioner og kommuner som trues av fraflytting.

Næringslivet har i for stor grad vært preget av menn og menns tenkemåte. Også offentlig satsing har lagt dette til grunn. Nye arbeidsplasser må komme i små bedrifter med en eller få ansatte. Det er her spiren ligger til å utvikle seg til noe større. Spesielt kvinnelige etablerere må stimuleres til i større grad å satse. Venstre vil vri næringspolitikken til i større grad å satse på kvinners kompetanse og skaperevne.

3.1.1 Redusert arbeidsgiveravgift

Venstre går inn for å sette ned arbeidsgiveravgiften til maksimalt 10 %. Nedsettingen må komme i alle soner som i dag har arbeidsgiveravgift. Dette vil gjøre arbeidskraft billigere i forhold til andre innsatsfaktorer i næringsli-

vet. Dette er viktig i en situasjon der ny teknologi og økonomisk effektivisering stadig fører til at en rekke arbeidsplasser forsvinner, uten at det nødvendigvis kommer nye i samme takt. Til erstatning for lettelser i arbeidsgiveravgiften går Venstre inn for skjerpelser av miljøavgifter. På denne måten blir det billigere å ansette flere mennesker og dyrere å forurense.

3.1.2 Færre og enklere regler

Venstre vil si i fra når andre politikere eller byråkratiet utvikler nye regler og bestemmelser som bidrar til å gjøre det vanskelig for de som driver næringsvirksomhet. Venstre vil også arbeide for en nedbygging av detaljreguleringer og en reduksjon av antall skjemaer som allerede eksisterer. Offentlige regler og skjemaer må være enkle og oversiktlige slik at også små virksomheter kan rekke over dem. Offentlige etater bør også i størst mulig grad standardisere sine skjemaer, og ikke-sensitive bedriftsopplysninger som gjøres tilgjengelige for det offentlige må kunne distribueres mellom de offentlige virksomheter. Ny teknologi bør også tas i bruk for å forenkle rapporteringsrutiner. Avgifter på offentlig registreringsvirksomhet skal ikke overstige kostnadene ved å drive denne virksomheten.

3.1.3 Nytt system for skattereguleringer

Love og lovendringer skal ikke ha tilbakevirkende kraft. Dette må også gjelde skatteloven og avgiftsvedtak. Venstre vil derfor gå imot at endringer i skattebestemmelsene skal kunne få tilbakevirkende kraft. Dette skaper f. eks. problemer for selskaper som skal rekke å gjennomføre et årsoppgjør innen fristen.

Stadige endringer i skatte- og avgiftsbestemmelsene i løpet av et skatteår, skaper også problemer for næringslivet. Det er meningsløst at like utgifter skal skattlegges på flere forskjellige måter i løpet av et enkelt år. Venstre vil gå inn for at skattebestemmelser som hovedregel skal gjelde fra årsskiftet, eller et annet fast tidspunkt hvert år.

3.1.4 Fjern delingsmodellen

Venstre vil fjerne den såkalte «delingsmodellen» for aksjeselskaper. Delingsbestemmelsene medfører at små selskaper der eierne er aktive i driften skattlegges hardere enn andre næringsdrivende. I all hovedsak rammer dette småbedrifter. Delingsmodellen skaper også mye merarbeid for småbedrifter. En fjerning av delingsbestemmelsene vil innebære å gi mange småbedrifter like gunstige skatteregler som større selskaper. Eierne vil i neste omgang skattlegges for det de faktisk tar ut av bedriften, noe som for mange kan bety at mer verdier blir igjen i virksomheten for utvikling og flere arbeidsplasser.

3.1.5 Sats på kompetanseutvikling

Tall fra OECD viser at Norge sakter akterut i utvikling av høyteknologisk næringsvirksomhet. Dette er en utvikling som må snus. Norge må ligge i første rekke innen forskning og utvikling av nye produkter og ny virksomhet. Det er kompetansebasert næringsvirksomhet som i første rekke vil skape grunnlag for ny sysselsetting. Utdanningssektoren må bidra til dette. Private og offentlige virksomheter må trekke sammen. Miljøteknologi må i større grad bli et satsingsområde.

3.1.6 Bedre avskrivningsregler/høyere avskrivningssatser for teknologisk utstyr

Høyteknologisk utstyr blir stadig viktigere for mange småbedrifter. Samtidig har mye slikt utstyr en så kort levetid at dagens avskrivningsregler sjelden gir et godt bilde av verdiforringelsen. For å gi bedre muligheter til nyinvesteringer innen datateknologi bør avskrivningssatsene for slikt utstyr økes, og utstyr bør kunne nulles ut i regnskapene innen rimelig tid.

3.1.7 Oppmyking av arbeidsmiljøloven

Arbeidsmiljøloven skal sikre arbeidstagere et godt vern mot yrkesskader og utnyttning på arbeidsmarkedet. Samtidig må ikke loven være til hinder for at nye arbeidsplasser skapes, eller at bedrifter får mulighet til å trygge sin posisjon i markedet. Det er særlig de nyinnførte begrensningene i adgangen til midlertidige ansettelser som har skapt problemer. For å sikre fleksibilitet i arbeidsmarkedet bør arbeidsgivere også kunne tilby midlertidige ansettelser. Også arbeidssøkere vil ha interesse av å få en fot innenfor arbeidsmarkedet, noe som svært ofte vil føre til at man etter hvert går over i fast jobb. Det er uakseptabelt at det offentlige gir seg selv bedre arbeidsvilkår enn private. Arbeidsmiljølovens bestemmelser må derfor samordnes med tjenestemannsloven. Også bestemmelsene om begrensninger i overtid må mykes opp slik at arbeidsfolk får større muligheter til fleksibilitet i arbeidsforholdet.

Regelverket ved permitteringer skal være lik for alle arbeidstagere i industrien

3.1.8 Ja til privat arbeidsformidling

Det offentlige monopolet på arbeidsformidling bør oppheves. En rekke private aktører opererer allerede i et grenseland av det monopolet som gjelder, og har med all mulig tydelighet vist at dette er et område der flere aktører bare virker positivt. Den offentlige arbeidsformidlingen kunne på denne måten lettes for en del oppgaver og yte en bedre innsats for de arbeidssøkere som registrerte seg ved denne arbeidsformidlingen.

Privat arbeidsformidling må være gratis å bruke for alle som søker arbeid. Utleie av arbeidskraft gjennom f.eks. vikarbyråer bør tillates i de fleste yrker.

3.1.9 Tiltak mot konkursrytteri og svart arbeid

Konkursrytteri og svart arbeid innebærer en konkurransevridning i næringslivet til de seriøse aktørenes ugunst. Offentlige moms- og skattekrav bør stille på lik linje med andre kreditors krav i boet etter virksomheter som er gått konkurs. Karantenebestemmelser ved gjentatte konkurser bør skjerpes og håndheves mer effektivt. Internprising i selskaper må vurderes særskilt i forbindelse med konkurser.

Ikke minst det offentlige må gå i front i kampen mot svart arbeid bl. a. ved å skjerpe kravet til skatteattest hos leverandører som leverer anbud på offentlige oppdrag. Samtidig må det offentlige sjekke at leverandører er registrert på forskriftsmessig måte i Brønnøysund-registrene og momsregisteret. Skifterettene må ha innsyn i og erfaring med hverandres saker.

3.1.10 Et aktivt nasjonalt eierskap

Næringspolitikken må legge til rette for at norske investorer finner det interessant å investere i næringsvirksomhet i Norge. At viktige beslutningstagere bevarer nærhet til det norske markedet er viktig for den videre utvikling for leverandører til større norske selskaper. Offentlige ordninger må særlig ta sikte på å skaffe til veie såkornkapital som kan stimulere til forskning, utvikling og nyetableringer som kan skape grunnlaget for et variert verdiskapende næringsliv.

Folketrygdmyndigheten har ansvar for å forvalte folketrygdens midler på en måte som sørger for trygg og god avkastning. Fondet vil på en slik måte naturlig spille en rolle som investor i og kapitalkilde for norsk næringsvirksomhet. Samtidig må fondet operere med en uavhengighet av de offentlige myndigheter som ikke skaper grunnlag for en oppfatning av at det er andre enn rent forretningsmessige hensyn som ligger til grunn for dets virksomhet.

Det er viktig at skattebestemmelser og andre bestemmelser legger til rette for at aktive eiere i forretningsvirksomhet kan videreføre aktive eierposisjoner. Et viktig skritt vil være å fjerne delingsmodellen.

Oljefondet bør plasseres i utlandet på en måte som medfører minst mulig risiko, og som samtidig fører til at ikke ressursene forbrukes av dagens generasjoner.

3.2 Ta hele landet i bruk

Utgangspunkt: Folk skal kunne bo der de vil

Norge er et land preget av spredt bosetting og store avstander. Det har vært og må fortsatt være en målsetting at folk skal kunne bosette seg der de selv ønsker. Norges viktigste ressurser innen landbruk, fiskeri, vannkraft, olje og gass ligger i distriktene. Utnyttelse av disse ressursene er av avgjørende betydning for verdiskaping og velferd i hele landet. Venstre ser det derfor som særdeles viktig at det føres en politikk som gjør at folk fortsatt skal

ønske å bo og virke i distrikts-Norge. Det er også viktig å opprettholde en spredt bosetting for å holde i hevd et levende kulturlandskap og et mangfold av lokale kulturtradisjoner og kulturuttrykk. Samtidig er det et mål å begrense sentralisering til byer og bynære områder. Næringsvirksomhet som gir arbeidsplasser og et variert tilbud av kultur og fritidsaktiviteter er de viktigste faktorene for å tiltrekke seg bosetting. Primærnæringene er særlig viktige for å opprettholde sysselsettingen. Særlig langs kysten er det betydelige naturgitte forutsetninger for utvikling av næringsliv og gode lokalsamfunn. Også muligheter til kombinasjonsbruk i kyststrøkene vil bidra til å oppfylle målsettingene. Mange steder vil det være en fordel å øke satsingen også på annen næringsvirksomhet.

Ny teknologi og helt nye produksjonsmønstre og produkter, særlig innen tjenestesektoren, åpner nye muligheter for næringsutvikling over hele landet. I stadig mindre grad er det nødvendig å være til stede nær markedene. Bedre kommunikasjonsmuligheter og rimeligere utstyr setter oss i stand til effektiv informasjons- og produktutveksling. Ikke minst gjelder dette nye næringer innen informasjonsteknologi, annen kompetansebasert industri og reiseliv. Også her er det mange små bedrifter som går i bresjen.

3.2.1 Landbruket

Landbruket møter stadig nye krav til omstilling og effektivisering. Venstre ser det som viktig å opprettholde en omfattende og variert norsk matproduksjon. Dette er viktig både av bosettingsmessige hensyn og av beredskapshensyn. Trygge leveranser av gode og rene matvarer kan bli et konkurransefortrinn for næringen. Venstre går inn for en viss omlegging av støtten fra produsert mengde i retning av støtte til utnyttning av lokale ressurser som arbeidskraft og areal. Dette vil etter hvert kunne redusere kapitalkostnadene og kunne øke sysselsettingen og lønnsomheten i næringen. Landbruket ivaretar flere oppgaver som samfunnet må være villig til å betale for, gjennom å opprettholde til dels omfattende næringsoverføringer. Økologisk drift må stimuleres gjennom tilskuddsordninger. Veiledningsapparatet både på kommunalt og statlig nivå må oppdateres i økologisk produksjon. Bønder som ønsker overgang til økologisk produksjon må få gode og forutsigbare rammebetingelser. Helse- og miljøvennlig landbruksproduksjon uten bruk av genmanipulasjon og sprøytemidler kan bli et konkurransefortrinn for norsk matproduksjon både innenlands og på eksportmarkedet. Det må være mulig for unge mennesker å etablere seg i landbruket gjennom overtagelse av bruk. I denne sammenheng bør konsesjonsgrensene vurderes.

Venstre går inn for at det innenfor systemet med omsettelige melkekvoter gis forkjøpsrett til omsetning innenfor kommunegrensene.

Skogbruket har alltid hatt en viktig plass i norsk landbruk. En må satse på øket verdiskaping innen skogbruket. Skogskjøtsel, planting og grøntproduksjon som juletrær bør være satsingsområder.

Utmark skal fortsatt være allmennhetens rekreasjonsområde og gi mulighet for matauk o.l. Samtidig må etablerte næringsinteresser ha fortrinnsrett, men ikke enerett til området. Det må stimuleres til etableringer av andre typer kombinasjonsnæringer hvor høsting av utmarksressurser utgjør en del av virksomheten.

3.2.2 Reindrift

Reindriften er ikke bare en primærnæring som utnytter de marginale bioressurser på fjell og vidde. Reindriften er også det materielle grunnlaget for den samiske kultur. I dag trues store deler av beitearealene av forurensing, motorferdsel, trakkskader og beitepress. Effektive tiltak må settes i verk for å stoppe denne uheldige utviklingen. Venstre vil at reindriftnæringen skal være en økologisk og kulturell bærekraftig næring. Alle tiltak for fremtiden må bidra til å utvikle næringen på en kvalitativ god måte. Dette omfatter også forholdet til bedring av arbeidsmiljøet. Beitepresset må ned gjennom å tilpasse reingtallet til beitegrunnet.

3.2.3 Fiskeri og oppdrett

Venstre vil ha en satsing på kyst-Norge. På grunnlag av økologisk utnytting av havets biologiske ressurser og markedsorientert produktutvikling, skal Norge bli best på verdiskaping av disse.

På denne måten legges grunnlag for flere og varierte arbeidsplasser og økt verdiskaping i kyst-Norge.

Venstre vil sterkt fremheve at vi skal ha en fiskereid flåte. Venstre kan ikke godta at storkapitalen får eiendomsretten til våre fiskeriressurser gjennom konsesjonsordninger.

Den tradisjonelle fiskerinæringen skal reguleres gjennom kvotebestemmelser slik at langtidsbeskatningen ikke er større enn det som anbefales av det nasjonale forskermiljøet. Usikkerhet i bestandsgrunnet skal følges av streng forsiktighet i fastsettelse av kvoter.

Norge må bidra til å sikre avtaler og kontroll mot uregulert fiske og overbeskatning i internasjonalt farvann. Norske selskaper som fisker i fjerne farvann må opptre i samsvar med internasjonale avtaler.

Fastsetting av kvoter må så langt som mulig bygge på flerbestandsforvaltning, slik at beskatning av en art ikke truer langtidsutbytte fra andre arter. Fisk til konsum må prioriteres foran fisk til industriformål. Internasjonale avtaler og effektiv kontroll må sikre den økologiske balansen i Barentshavet og Nordsjøen.

Venstre vil ha en variert flåtestruktur. Fordelingen mellom kystflåte og havgående fartøy må bidra både til å opprettholde bosetting, legge til rette for økonomisk rasjonell drift og en økologisk forsvarlig ressursforvaltning langs kysten.

Kystflåten skal sikres sin nåværende andel av fangstrettighetene. Det må etableres regler for å hindre at naturressurser blir privatisert ved at selskaper direkte eller indirekte kjøper store fangstrettigheter. En sterk og lokalt eid fiskeflåte er den beste garanti for levende kystmiljøer, og det eneste grunnlag for å opprettholde hovedmønsteret i bosettingen langs kysten. Fiskeflåten må sikres gjennom tiltak for fornying av og rekruttering til flåten, med spesiell vekt på flåtegrupper der rekrutteringsvanskene er størst.

Produksjonen av oppdrettslaks må styres gjennom konsesjonsordninger og kvoter for å sikre konkurranseevne og markedstilpasning. Et strengt lovverk sammen med videre forskning og utvikling, må sikre kontinuerlige miljøforbedringer i næringen. Antall oppdrettskonsesjoner et selskap direkte eller indirekte kan kontrollere, må begrenses.

For å sikre utviklingen av nye arter i oppdrett, samt utnytte muligheter til fangst, føring og lagring av levende fisk, må forskningsinnsatsen på dette området økes betydelig.

3.2.4 Offentlige virkemidler og bygdeutvikling

En større del av de overføringene som går til distriktene bør kanaliseres uavhengig av næring. Dette kan gjelde både overføringer til primærnæringer, kraftkrevende industri og verftsindustrien. Det offentlige kontrollerer virkemidler som må styres også etter andre enn de rent bedriftsøkonomiske hensyn. Om de offentlige apparater opptrer på nøyaktig samme måte som de private, er det lite grunn til å bevare dem som offentlige bidragsyttere. Bygde-Norge må få muligheter til å utvikle småindustri, reiseliv, kultur og foredling av lokale ressurser. I bygdeutviklingen må det i større grad satses på kvinners kompetanse og skaperevne. De kommunale næringsfond må styrkes og folkevalgte regionale organer må få større reell innflytelse over virkemidlene i distriktpolitikken.

Ny teknologi gjør avstandene mindre. Dette må utnyttes i distriktene. Offentlige kunnskapsbaser som biblioteker etc. må gjøres lettere tilgjengelig via datanett. Det offentlige må sørge for at nye kommunikasjonstjenester som digitale teletjenester blir gjort tilgjengelige også i områder der selskapene i utgangspunktet ikke finner det kommersielt interessant å bygge ut. Dette er viktig for at flere skal kunne bo i utkantene, men allikevel kunne ha tilgang til kunder og arbeidsmarked i mer sentrale strøk.

Det er viktig at det i alle kommuner finnes gode tilbud innen omsorgssektoren, fritidsaktiviteter, kultur og utdanningsinstitusjoner. Det desentraliserte høyskoletilbudet er et eksempel på dette. Etablering av næringsvirksomhet forutsetter også ofte at slike tilbud er godt utbygd.

Ved å samordne private og offentlige tilbud vil Venstre legge til rette for at det opprettholdes stedbundne servicetilbud på mindre steder.

3.2.5 Byer å leve i

Livet i byene gir rike muligheter til mangfold og kultur møter. Byen gir både anonymitet og anledning til tette fellesskap. Mange mennesker søker et urbant livsmønster som et aktivt valg for å ta del i de kvaliteter livet i byen kan tilby.

Om lag en tredel av landets befolkning bor i og rundt de fire største byene her i landet. Venstre erkjenner at disse byene står overfor store utfordringer når det gjelder levekår, demokrati og miljø, og vil i kommende periode arbeide aktivt for en bedre nasjonal storbypolitikk.

Norske byer skal være preget av at folk bor og lever der, også i byenes sentrum. Et levende bymiljø er det beste virkemiddel mot de problemer en del av de større byene plages av. Byutviklingen må legge til rette for at byenes sentrum på nytt blir et sted der det både er boliger, sosialt liv og næringsaktivitet.

Byene er økonomiske, kulturelle, administrative og politiske sentra både i en regional og nasjonal sammenheng. De store byene har en nasjonal betydning som også gjør at staten har en særlig rolle å spille gjennom å legge til rette for utvikling. Både miljøutfordringer og sosiale forhold i disse byene er av en spesiell karakter som nødvendiggjør dette. Byplanlegging og samferdselspolitikk må legge til rette for levende bomiljøer i byene. Det er et mål å bevare mest mulig av grøntstrukturen i de tettest utbygde områdene. Tiltak for kraftig reduksjoner i forurensende utslipp, som primært stammer fra bilparken, er nødvendige.

Venstre vil også gi høy prioritet til den estetiske siden ved utforming av byer og tettsteder, og vil være med å sette større fokus bl.a. på arkitektur, skilt- og reklameregler og belysning av veier, gater og plasser.

Staten som byggherre må i større grad ivareta byggeområdenes karakter, være en pådriver for et godt lokalmiljø og være en pådriver for å bygge miljøvennlig.

3.2.6 Tilgjengelighet og nærhet til omverdenen

Et godt samferdselstilbud er avgjørende for å opprettholde spredt bosetting i et land som Norge. Målet er at all transport skjer på en mest mulig miljøvennlig måte. Godstrafikk bør i størst mulig grad overføres til bane der dette er mulig. Båttransport kan være et alternativ til veitransport, særlig om utslippene fra den enkelte båt kan reduseres. Først og fremst gjelder dette transport av gods. Bedre overvåking, merking og vedlikehold av seilingsleder langs kysten må gis høyere prioritet av hensyn til sjøfartssikkerhet og for å unngå grunnstøtinger som kan skade naturen og miljøet. Samtidig er gode veier i distriktene viktig. Vei-investeringene må rettes inn mot forbedringer av veistandarden i distriktene, samt til sikkerhets- og miljøinvesteringer i byene.

For å kompensere for økte fraktutgifter for bensin til utkantene kan et aktuelt virkemiddel overfor bransjen være en lovpålagt fraktutjevning for bensin.

Offentlig samferdselspolitikk styrer svært mye av de løsningene vi far. En vesentlig del av veimidlene i norsk vei- og veitrafikkplan bør overføres til jernbanen. NSB må gis anledning til å ruste opp linjenett og banemateriell for å redusere reisetidene, særlig mellom de store byene. I områder uten jernbanetilbud er det først og fremst busstilbud, særlig på lengre strekninger, som er alternativet. Kollektivtrafikk og trafikksikkerhet må prioriteres foran nye veiprojekt. Venstre vil liberalisere konsesjonsreglene for bussruter, særlig for organisering av fellestransport til og fra arbeidssted.

Havneforvaltningen i de største byene må legges under samferdselsdepartementet i stedet for fiskeridepartementet.

3.2.7 Reiseliv

Reiselivsnæringen er en betydelig næring. Reiselivsnæringen sysselsetter over 80 000 personer, mange av dem i distriktene og med en stor andel kvinner. Det må fortsatt være en oppgave både for næringsinteresser og for det offentlige å informere om og markedsføre Norge som reisemål. Det må satses videre på produktutvikling og forskning. Opprettholdelse av levende bygder, kulturlandskap og ren natur er viktig også for Norge som turistland. Det må også stilles krav til næringen om å bidra til et miljøvennlig reiseliv. Siden denne næringen er arbeidsintensiv vil Venstres skatteskifte fra skatt på arbeidskraft til skattlegging av miljøbelastninger komme denne næringen til gode. Det må legges til rette for effektiv avfallshåndtering i områder som har mange bobilturister.

3.2.8 Båtlivets gleder

Båtlivet representerer for svært mange muligheter for rekreasjon og naturopplevelser med familie og venner. For mange er båtliv i skjærgården noe av det som gjør Norge til det nærmeste ferieland i sommermånedene. Sjøen skal fortsatt være et friområde preget av frihet under ansvar. Venstre går i mot at det innføres årsavgift på båthold. Avgifter må være begrenset til konkrete tjenester og miljøbelastninger.

3.2.9 Særtiltak for Nord-Troms og Finnmark

Venstre vil videreføre politikken med generelle personrettede virkemidler for å opprettholde bosettingen i Nord-Troms og Finnmark. De senere år har den positive utviklingen som fulgte i kjølvannet av Stortingets vedtak om en egen tiltakssone for regionen, endret seg. Derfor må så vel virkemidlene som områdets utstrekning være gjenstand for evaluering med sikte på forbedringer. En ytterligere reduksjon av fellesskatten bør vurderes.

Utviklingen i de nordligste områdene viser godt hvilken utfordring det er å gi distriktene adgang til å disponere større deler av sin egen verdiskaping uten at verdiene går via Oslo for omfordeling. Samtidig er det viktig å videreføre spesielle personrettede tiltak som etablererstipend, utdanningsstipend m.m.

Den økte aktiviteten og samarbeidet i Barentsregionen gjør det nødvendig med en forbedring av kommunikasjonene mellom landene på Nordkalotten.

3.2.10 Omstilling av tungindustri

Norge har etterhvert fått stor kompetanse på å omstille lokalsamfunn som har vært ensidig avhengige av ulønnsom tungindustri. Denne kompetansen må nyttes offensivt i arbeidet med videre omstilling av steder hvor en stor del av sysselsettingen knytter seg til industri som ikke hadde hatt livets rett om ikke det var for omfattende offentlig næringsstøtte. Det er en fordel å gå inn i omfattende omstillingsprosesser gradvis, mens det fortsatt kan kombineres med den virksomheten som ligger i lokalsamfunnet. Alternativet har altfor ofte gjort slike prosesser tyngre enn det ellers kunne vært grunnlag for.

KAP. 4: NORGE MÅ BLI ET MILJØ-POLITISK FOREGANGSLAND

4.1 Miljøvern og naturopplevelser

Utgangspunkt: Naturen er for alle

Norsk natur er mangfoldig og gir grunnlag for mange flotte naturopplevelser. Vi er stolte av våre fjorder og fjell, frittflytende vassdrag og store utmarksområder. Samtidig gir naturen avkastning i form av produktive landbruks- og skogsområder, fiskerier og enorme fornybare vannkraftressurser. Vi skal høste av det naturen gir på en måte som gjør at vi etterlater oss et livsmiljø i like bra stand som vi overtok det. Dette er vårt felles forvalteransvar. Det er Venstres mål at det skal være like stort artsmangfold i norsk natur i fremtiden som det er i dag. Særlig viktige naturområder må oppnå varig vernestatus. Dette gjelder de fleste av de uregulerte elver. Også vernet av barskog må utvides for å bevare urørte naturområder for fremtiden. Vern av dyrkbar mark er også viktig for Venstre.

Naturopplevelser må være tilgjengelige for allmennheten. Det må aldri bli sånn at det bare er de som har god økonomi som får adgang til natur. Allemannsretten har lange tradisjoner i Norge. Dette er ikke minst viktig for å sørge for at folk flest får en nærhet til naturen som kan skape grunnlaget for den nødvendige respekt og ydmykhet som kreves for å skape grunnlaget for en god og fremtidsrettet miljøpolitikk.

En god miljøpolitikk forutsetter et samspill mellom den enkeltes engasjement, offentlige reguleringer og økonomiske virkemidler. Den enkeltes engasjement er viktig ettersom bevissthet om miljøproblemer er nødvendig for å oppnå en omlegging av forbruk og livsførsel. Miljøavgifter er riktig fordi det blir lettere å velge miljøvennlige løsninger hvis det blir dyrere å sløse med ressurser og å forurense.

Også hovedtrekkene i kulturlandskapene må sikres for ettertiden. I den forbindelsen må det også tas hensyn til stedegen byggeskikk og de særegne miljø dette skaper.

4.1.1 Effektivt vern av biologisk mangfold

Vern av naturområder og biologisk mangfold må følges opp i samsvar med nasjonale verneplaner og Norges internasjonale forpliktelser. Dette innebærer at vern må omfatte alle typer inngrep og utbygginger som kan true verdiene man vil verne. Dette gjelder blant annet veibygging i umiddelbar nærhet av vernede vassdrag. Norge må gjennomføre en verneplan for våtmarker slik vi har forpliktet oss til internasjonalt.

Vi svikter våre forpliktelser overfor fremtidige generasjoner om vi tillater oss å rasere og utradere naturopplevelser vi selv tar for gitt. Videre utbygging av norsk vannkraft kan bare skje i unntakstilfelle og da etter den vedtatte Samla Plan for vassdrag. I hovedsak må den eksisterende vannkraften utnyttes bedre gjennom opprustning av kraftanlegg og overføringsnett.

Mardalsfossen bør igjen få renne fritt. Dette vil være i tråd med de vilkår som ble satt for konsesjonen, og et slikt fossefrislepp vil være et symbol som kan stå som en påminnelse om at vassdragsregulering kan gå for langt.

Barskogvernet bør utvides til 1200 km² for å sikre områder med stort arts- mangfold samt viktige leveområder for dyr og planter. Målsetningen med barskogvernet er at et gjennomsnitt av landets biotoper vernes.

Den vedtatte nasjonalparkplanen må gjennomføres og følges opp som for- utsatt av Stortinget.

Venstre vil bevare grønne lunger og eksisterende markagrense i tilknytning til tettbygde strøk. Det bør vurderes fortetning av boliger som et alternativ til bygging i marka.

De store rovdirene er en naturlig del av norsk fauna. I den grad rovdyr- vern og husdyrhold ikke lar seg forene har Norge forpliktelser til å opprett- holde levedyktige rovviltsstammer. Samtidig må det eksistere rause erstat- ningsordninger til de som må bære kostnadene ved en vernepolitikk fastlagt av fellesskapet. Det må i unntakstilfeller være mulig å ta ut skadedyr som er ansvarlig for omfattende skadeverk på beitende husdyr, når rovdyrbestande- ne ikke er direkte truet. Særlig gjelder dette jerv og gaupe.

4.1.2 Allemannsretten og friluftsliv

Allmennheten må sikres adgang til naturopplevelser. Alle skal ha mulighet for adgang til naturopplevelser så lenge dette ikke kommer i konflikt med et områdes tåleevne. Frivillige organisasjoner som legger til rette for dette gjennom drift av hytter, merking av løypenett m.v. gjør en stor innsats på området. Adgangsregulering og krav om betaling for adgang til utmark skal ikke finne sted. Kystsonenes strandområder må sikres for allmennheten gjennom strenge restriksjoner på utbyggingsprosjekter. Friluftslovens og plan- og bygningslovens bestemmelser må håndheves strengt til beste for å sikre allmennhetens disposisjonsrett over naturperler. Allmennheten må fortsatt sikres gode jakt- og fiskemuligheter. Høstingen må skje på en så skånsom måte at arts mangfoldet sikres. Den atlantiske laksestammen må vernes mot rovfiske.

Norsk natur trues i økende grad av nye tekniske hjelpemidler for trans- port i naturen. Venstre vil opprettholde en restriktiv regulering av snøscoo- tertrafikken, og gå imot motorisert ferdsel i utmark med terrenggående kjø- retøy på sommerføre. Det er behov for et nasjonalt regelverk på området.

4.1.3 Naturturisme

Überørt natur vil være et av vårt store fortrinn som turistnasjon. I reiselivs- sammenheng må all ferdsel i naturen skje på en skånsom og naturtilpasset måte. I mange områder vil det være naturlig med begrensninger i motorisert ferdsel og tilførselsårer. Også private grunneiere må akseptere normal adgang til områder som oppfattes som allment tilgjengelige. Begrensninger kan bare tre i kraft om det er snakk om kommersiell utnyttelse av privat eid grunn. All ferdsel i naturen må være preget av skånsom og omsorgsfull omgang med omgivelsene.

4.1.4 Reduserte utslipp til luft, jord og vann

Menneskelig aktivitet fører til forurensing av omgivelsene. Det er en oppga- ve, ikke minst for verdens rike land, å bidra til å redusere disse miljøskadelige utslippene. Særlig viktig er reduksjoner i utslippene av klimagasser, i første rekke CO₂. Venstre har som mål å redusere Norges utslipp av CO₂ med 20 % innen år 2005 med utgangspunkt i 1989-nivå. CO₂-avgiften må utvides til å omfatte alle typer utslipp. Venstre mener det bør arbeides aktivt med å omdanne CO₂ i luften til trevirke gjennom å stimulere til skogplanting i stor målestokk. De viktigste bidragene til reduksjon må komme i petroleumssek- toren, gjennom bl. a. reinjisering av CO₂ i grunnen under produksjonsenhetene, overgang til elektrisk drift av flere installasjoner og omstilling i fastlands- basert prosessindustri. Husholdningene må særlig bidra med reduserte utslipp fra oljefyring og bilbruk. Avgifter bør videre brukes også overfor andre typer miljøskadelige utslipp.

Utslipp av nitrogenoksyd (NO_x) særlig fra biltrafikk og svoveldioksyd (SO₂) særlig fra industrien må også reduseres.

For å redusere miljøskader fra avfall må forbruk som medfører avfall reduseres, og gjenvinning og ombruk av avfall må økes. Dette må stimuleres bl. a. gjennom miljøavgift på sluttbehandling av avfall, differensierte renovasjonsgebyrer, avgif- ter på enkelte typer emballasje, panteordninger og avgiftsrefusjonsordninger.

Spesialavfall må håndteres på en miljømessig forsvarlig måte som inklude- rer landsomfattende sluttbehandlingsanlegg kombinert med desentraliserte mottaksanlegg. Venstre vil at alle produkter som inneholder miljøskadelige stoffer må merkes slik at forbrukerne kan se hvordan produktet skal håndte- res når det skal kasseres.

Det må fastsettes grenseverdier for støy som ivaretar folks helse. Tillatte grenseverdier må også gjelde for midlertidige anlegg. Venstre ønsker å legge til rette for en skikkelig varsling av luftkvaliteten i de store byene.

4.1.5 Miljøvennlige retningslinjer for arealbruk

Venstre ønsker strengere nasjonale retningslinjer for arealbruk. Transportbeho- vet må reduseres ved bedre kombinasjoner av bolig, arbeidssted, skoler, barne- hager, dagligvarebutikker og muligheter for å reise kollektivt, gå eller sykle.

4.1.6 Miljøvennlig samferdsel

I samferdselspolitikken må miljøhensyn få en helt annen og mer sentral posisjon enn det har hatt til nå. Dette må få konsekvenser ikke minst for veipolitikken. Mest mulig transport av gods bør over til bane eller sjøtransport, og sjøtransporten må videreutvikles i retning av mindre utslipp. Internasjonal skipsfart bør underlegges miljøavtaler om reduksjoner av klimagasser og annen forurensning. Bilen, som i mange utkantstrøk er et gode med minimale lokale miljøbelastninger, er i mange av byene våre i ferd med å skape store lokale forurensningsproblemer. Det er særlig i byene at bilbruken må ned. Særlig aktuelle virkemidler er veiprisning ved hjelp av bompenger eller andre metoder. Eventuell veiprisning må gjennomføres på en slik måte at det ikke kommer i konflikt med personvernet. Avgiften må kunne økes i rushtiden for å gjøre bilbruk mindre attraktivt sammenlignet med andre transporttilbud. Inntekter fra veiprisning må kunne nyttes til både drift og investeringer i kollektivtrafikken. Kollektivtransporttilbudet må bygges ut til et fullgodt alternativ. Statlige veipenger må kunne brukes til utbygging av kollektive transporttraséer. Det må legges til rette for bruk av elektriske biler.

Syklister bør sikres god fremkommelighet gjennom utbygging av gode sykkelveinett. Utbygging av gang- og sykkelveier må få en større andel av veimidlene.

Bilavgiftene må dreies ytterligere fra det å kjøpe og eie bil, til det å bruke den. Dette kan bl. a. gjøres ved at bilavgiftene differensieres etter drivstofforbruk. Det er et mål å arbeide for en avgiftsstruktur i samferdselssektoren der alle transportformer ilegges avgifter som reflekterer de samlede samfunnsøkonomiske miljøkostnader. Venstre går imot videre etablering og utvidelser av bilbaserte kjøpesentre i og nær byene.

Bruken av piggdekk skaper store helseskader og samfunnsøkonomiske kostnader. Forskjellige virkemidler, i form av opplysningskampanjer, forbudssoner og avgifter, må brukes for å redusere bruken av piggdekk drastisk.

Flypassasjeravgiften mellom byer i Sør-Norge der tog er et alternativ bør endres til en flyseteavgift slik at selskapene må betale for å fly halvtomme avganger. I tillegg må det innføres CO₂-avgift på flytrafikken.

4.1.7 Ja til ansvar for naturen

Mennesket må vise ydmykhet i sin omgang med naturen. Dette innebærer også at man må være varsom med å tukle med naturlige prosesser på en måte som kan virke som en trussel på naturlig forekommende arter. Venstre vil føre en restriktiv linje når det gjelder utsetting av genmodifiserte organismer. Venstre vil ikke tillate patent på liv, gener og genressurser. Venstre går inn for at det etableres et nasjonalt genforskningscenter.

Venstre er mot utprøving av kosmetiske produkter på dyr. Respekt for dyr må være en del av miljøvennlige primærnæringer.

Forbrukere må ha alminnelig rett til å få vite hva slags produksjonsmetoder og tilsetningsstoffer som er lagt til grunn for mat. Merkesystemer må ivareta dette. Genmanipulert mat må være tydelig merket.

4.2 En fremtidsrettet miljøskattereform

Utgangspunkt: Miljø og arbeidsplasser hånd i hånd

Det norske skatte- og avgiftssystemet er blitt for komplisert og uoversiktlig. En rekke hensyn er forsøkt bygd inn i systemet. Dagens system er ikke effektivt, hverken når det gjelder å få inn inntekter til det offentlige, eller når det gjelder å skape arbeidsplasser eller å ivareta hensynet til fordelingspolitikk. Skatte- og avgiftssystemet kan bli mer effektivt om man konsentrerer det om enkelte oppgaver. Samtidig ønsker Venstre utvidet bruk av overføringsordninger i fordelingspolitikken gjennom pensjoner, barnetrygd, andre trygdeordninger, tilskudd til utdanning, boligbygging m.m. Dette er mer treffsikkert enn mange og kryssende skattebestemmelser. I dag er det sånn at de som har store ressurser til å drive skattetilpasning og gunstig pengeplassering slipper for billig, mens vanlige lønsmottagere må betale mer.

Venstre går inn for en omlegging av skatte- og avgiftssystemet slik at det i tillegg til å skaffe det offentlige inntekter i første rekke legger til rette for en mer miljøvennlig økonomi og samfunnsforvaltning. Dette innebærer en generell senkning av avgiftene for næringslivet og av inntektsskatten for alle, og reduksjon av avgifter som ikke kan anses å ha en miljøeffekt, og som i stor grad fører til uønskede vridninger i folks og bedrifters tilpasning. Målet er å skifte kilde for beskatningen til mer miljørelevante skatter og avgifter, uten at det totale skattetrykket skal øke som en følge av omleggingen. Det er derfor nødvendig å gi husholdningene og næringslivet reelle lettelser for å få rom til nye miljøskatter.

Venstre vil ha et avgiftssystem som i første rekke tar sikte på å avgiftsbelegge forurensende utslipp til jord, luft og vann, skatt på grunnrente fra normal utnyttning av knappe naturressurser, samt merverdiavgift. På denne måten vil det bli mer lønnsomt for den enkelte og for næringslivet å velge miljøvennlige løsninger og å gå inn for gjenbruk av ressurser. Både organisasjoner som det anerkjente Worldwatch Institute og den «Grønne Skattekommisjonen» her hjemme har anbefalt omlegginger som de Venstre går inn for.

Skattesystemet påvirker lønnsdannelsen. Et skattesystem med mindre vekt på direkte progresjon i inntektsbeskatningen må forutsettes å føre til lavere lønnsvekst særlig for høyinntektsgruppene, og vil kunne redusere de forskjellene vi har sett utvikle seg i det norske samfunnet.

4.2.1 En ny skattereform

Venstre har som mål en ny skattereform som kan gi et enklere, mer effektivt og miljøvennlig skattesystem, uten at det offentlige skatteinngang reduseres. På personskattesiden bør utviklingen videreføres fra den forrige skattereformen i retning av lavere skattesatser og færre fradrag. Venstres langsiktige mål er en overgang til en flat bruttobeskatning for alle inntekter ned mot nivået på dagens kapitalbeskatning, med et stort bunnfradrag. Forskjellen mellom skatt på kapitalinntekter og arbeidsinntekter bygges ned med sikte på bortfall. På denne måten forsvinner behovet for delingsmodellen. Et stort bunnfradrag, eventuelt kombinert med forsørgerfradrag for barnefamilier, vil sikre fortsatt progresjon i beskatningen. En omlegging vil måtte ta tid, og skal medføre lettelse i inntektsbeskatningen.

Skattefradraget for fagforeningskontingent er et direkte subsidieelement til de store arbeidstagerorganisasjonene og bør fjernes. Det offentlige skal drive sin virksomhet til gagn for folk flest, ikke til særlig fordel for bestemte grupper av yrkestagere eller næringsutøvere.

Venstre går inn for at større deler av det offentlige inntekter skal komme fra miljøavgifter. Dette gjelder både for næringslivet og husholdningene. Skattetrykket skal ikke øke som følge av omleggingen, men prisen på miljøverdier skal reflekteres bedre. De største forurensere skal betale mer enn i dag. De som er miljøvennlige skal komme bedre ut.

4.2.2 Røde skattelettelse for husholdningene

Privatpersoner må få lettelse i inntektsskatten i første rekke gjennom en kraftig økning i klassefradraget (bunnfradraget) som kommer alle til gode. Dette innebærer også at den skattefrie inntekten øker slik at særlig ungdom og studenter kan få mulighet til å jobbe noe mer uten at dette kommer til beskatning. Flere avgifter som ikke har noen miljøeffekt og som i dag betales av husholdningene bør reduseres eller fjernes som et ledd i en omlegging.

Venstre vil gå imot ytterligere skjerping av toppskatten. Ytterligere skjerpelse i marginalbeskatningen fører til forsterket vekst i de høye lønningene, med økte forskjeller som resultat.

4.2.3 Skjerme hjemmet som skatteobjekt

Venstre går i mot at egen bolig skal inntektsbeskattes. Det har vist seg ekstremt vanskelig å finne et rettferdig system for inntektsbeskatningen, i stor grad er det de som allerede har høye boliggifter fordi de bor i pressområder som blir beskattet. I tillegg vil også eldre og funksjonshemmede med store hus fort komme urimelig ut.

Venstre vil videreføre eiendomsskatten som en skatt som fastsettes av kommunene. Eiendomsskatten fastsettes lokalt, og innbyggerne i en kommune vil ha helt andre muligheter til å regulere denne skatten gjennom lokalvalgene enn det de har med skatter til statskassen.

52

53

4.2.4 Røde skattelettelse for næringslivet

Arbeidsgiveravgiften bør reduseres for å gjøre det rimeligere for næringslivet å ansette flere. I første omgang bør arbeidsgiveravgiften nedsettes til maksimalt 10 %. Norsk arbeidskraft vil få bedret sin konkurranseevne. Et mer miljøvennlig næringsliv vil i fremtiden være et av de fremste konkurransefortrinnene Norge har. Også formuesskatten bør vurderes i en slik omlegging.

Delingsmodellen for aktive eiere i aksjeselskap utvikles og erstattes av en modell der faktisk uttak av bedriften i form av lønn og utbytte beskattes etter gjeldende satser.

Forskning og utvikling i bedriftene vil i tillegg til rimeligere arbeidskraft være noe av det som vil skape en styrket konkurranseevne i forhold til omverdenen.

4.2.5 Grønne skatteskjerpelse for husholdningene

Det er særlig forurensende energibruk som må bli dyrere. CO₂-avgift på bensin må også øke noe. Bensin er i dag langt rimeligere enn den var for 10-15 år siden. Gjennom lettelse i andre skatter og avgifter skal husholdningene sikres fortsatt økonomisk handlefrihet. Imidlertid må tiltak for å redusere bilbruken først og fremst rettes inn mot kjøring i byene, der forskjellige former for kjøregifter og utbygging av et godt kollektivtrafikknett er de viktigste tiltakene. Ellers bør utslipp og forurensning skattlegges gjennom avgifter på produktet som skaper forurensnings- og avfallsproblemer i forhold til den forurensning de representerer, eller gjennom refusjons-/panteordninger slik det skisseres av den grønne skattekommisjonen.

Prisene på elektrisk kraft bør ligge relativt høyt for å stimulere til energiøkonomisering. Ren norsk kraft vil hele tiden stå i et konkurranseforhold til forurensende energikilder, og vil kunne erstatte bruk av olje, kull og gass.

4.2.6 Grønne skatteskjerpelse for næringslivet

Også næringslivet må betale mer for energibruk for å stimulere til sparing. Industriens fritak for elektrisitet- og CO₂-avgifter må over tid utvikles. De fritakene som eksisterer betales i realiteten av andre virksomheter og av private husholdningene. Reell energiøkonomisering og reelle utslippsreduksjoner oppnås først når det vil foreligge privatøkonomisk lønnsomhet knyttet til det å spare på ressursene. Også avgifter på andre typer utslipp vil være aktuelle.

Virksomheter og lokalsamfunn som blir særlig hardt rammet av en omlegging av skatte- og avgiftssystemet i miljøvennlig retning må få støtte til omstilling av virksomheter slik at disse kan drive i tråd med nødvendige miljøkrav eller erstattes av annen virksomhet. Eksempler på slike tiltak er egne tilskudd til teknologiutvikling, ENØK og opplæringsprogram.

4.3 Energipolitikken avgjør

Utgangspunkt: Energiforbruket er basert på uttak av knapphetsressurser

Det er på mange måter vår evne til å føre en fremtidsrettet energipolitikk som avgjør i hvilken grad vi klarer å gripe fatt i øvrige miljøutfordringer. Verdens utslipp av klimagasser knytter seg i det alt vesentlige til brenning av fossile energibærere. Verdens forbruk av energi fører til stadig utbygging av kjernekraft som vi fortsatt ikke har garantier for at vi klarer å temme, og som skaper avfallsproblemer våre etterkommere vil måtte håndtere i titusener av år. Knapphet på energi er kanskje den viktigste begrensningen for utvikling i de fattigste landene. Den samme knappheten fører til avskoging og forøking. Andre steder fører hemningsløs jakt på energireserver til nedhugging av regnskog og endring av vannføring og elveløp i noen av verdens største elver, med nærmest uoversiktlige konsekvenser.

Utnyttning og utvikling av fornybare ressurser må bli viktigere enn tapping av lagerressurser. Norges el-kraftforsyning må også i fremtiden basere seg på fornybare ressurser i form av vannkraft og andre fornybare energikilder som vindkraft og bioenergi.

Norge må følge opp Brundtland-kommisjonens anbefaling om en kraftig reduksjon i i-landenes energiforbruk. Det er Venstres mål å redusere det norske energiforbruket med 40 % innen år 2025.

4.3.1 Fritt kraftmarked

Et fritt kraftmarked kan føre til at tilgjengelige kraftressurser fordeles på en best mulig måte og til en best mulig pris. Ettersom dette utvides til også å gjelde større deler av Europa vil en større etterspørsel og det høyere utenlandske prisnivået føre til en svært gunstig prisutvikling på norske kraftressurser. Dette vil igjen bidra til at ressursene brukes mer effektivt og til langt riktigere priser, sett fra et miljøståsted. Konkurransen på kraftmarkedet må være reell, og forsøk på kunstig prisstyring må stoppes. Konkurransetilsynet må sikres kompetanse til å holde kraftmarkedet under effektivt oppsyn. Det må bli langt enklere for den enkelte forbruker å velge kraftleverandører. Eierkompetansen må styrkes i lokale folkevalgte organ.

Reguleringsbestemmelser og lovverk må gjennomgås med sikte på at kraftprodusentene opprettholder en viss beredskapkapasitet i magasinene.

4.3.2 Omstilling av kraftkrevende industri

Den kraftkrevende industrien må regne med å betale markedspris for elektrisk kraft i årene fremover. Som store konsumenter vil imidlertid prisene til industrien fortsatt være langt lavere og mer stabile enn de som gjelder for husholdningsmarkedet. Kraftkrevende industri representerer store eksportinntekter for Norge. Det finnes svært mye kompetanse i industrien, noe som

55

må nyttes til å øke foredlingsgraden av produktene. På denne måten kan inntjeningen økes og mange virksomheter klare en høyere kraftpris.

Mange ensidige industristeder basert på tilgang av subsidiert norsk kraft må allikevel ta sikte på omstilling til annen virksomhet, eller tiltak som kan redusere strømforbruket i et slikt omfang at virksomhetene kan lønne seg selv om det betales markedspris for den elektriske kraften. Norsk industri har den rimeligste kraften i hele OECD-området.

Venstre går imot inngåelse av nye stortingsfastsatte kraftkontrakter til industrien.

4.3.3 Lønnsom ENØK gjennom reelle kraftpriser

Det er først og fremst kraftprisene som avgjør om ENØK vil bli gjennomført. Først når det er mer å spare på å sette penger i ENØK-tiltak enn det er på å sløse med billig strøm, vil det norske energiforbruket gå ned. Omfattende ENØK-programmer og tilskuddsordninger vil bare kunne være supplement til dette. Norsk innenlandsk elektrisitetsforbruk må for fremtiden basere seg på fornybare energiresurser.

Miljøavgiftssystemet må ikke virke slik at ren elektrisk kraft fortrenses til fordel for fossile brensler.

4.3.4 Sats på alternativ energi

Det må forskningsmessig og økonomisk satses mye mer på alternative energikilder som vind- og bølgekraft, metangass fra søppelfyllinger og bioenergi. Norge har naturmessig gode forutsetninger for dette. Innen bio-energi vil bruk av trevirke til produksjon av vannbasert varme lokalt kunne gi stor produksjon av energi.

4.3.5 Nei til gasskraftverk

Venstre går imot bygging av gasskraftverk i Norge. Utslippene av drivhusgassen CO₂ blir uakseptabelt høye i forhold til energitnyttelsen. Det må innkreves CO₂-avgift for CO₂-utslipp fra gasskraftverk. Eksport av gass for videreforedling i andre land fremstår foreløpig som et miljøvennlig alternativ. I tillegg vil det å bringe store kvanta ny kraft inn i det norske markedet trolig føre til en miljømessig negativ prisutvikling som også ytterligere vil undergrave økonomien i eventuelle gasskraftverk.

4.3.6 Redusert oljeutvinningstempo

Norge gjør seg mer og mer avhengig av oljeutvinningen. I dag er tempoet så stort at investeringene på sokkelen er 5 ganger større enn på fastlandet.

Det er viktig at en del av disse ressursene bevares til kommende generasjoner. Presset på økonomien blir større når ressursene ligger i et oljefond fremfor på havbunnen.

54

Venstre ønsker å redusere tempoet i oljeutvinningen gjennom å redusere investeringene i nye felt, og utsette åpningen av nye leteområder. Venstre går imot oljeboring i Barentshavet, Nordishavet og Skagerrak fordi dette representerer nye miljøutfordringer i havområder som allerede er svært utsatt for forurensning og fare for forurensning.

4.3.7 Stopp atomtrusselen fra Øst

Atomtrusselen fra Russland og andre nærområder i Øst-Europa representerer den kanskje største umiddelbare miljøutfordringen Norge står overfor. Gjennom samarbeid med andre nordiske og europeiske land, og for Norge alene, må det overfor Russland utvikles konkrete prosjekt for å løse disse utfordringene. Radioaktivt avfall fra den militære virksomheten i den russiske nordflåten må sikres tilfredsstillende lagring.

Norge må være en pådriver for at det nye Russland tar miljøutfordringene på alvor og respekterer menneskerettigheter også i dette arbeidet.

KAP. 5: DET STORE FELLESSKAPET

Utgangspunkt: Behov for internasjonale reformer i en ny tid

Det internasjonale samfunn og utenrikspolitikken preges av nye utfordringer og nye problemer på samme tid. Nye kommunikasjonsformer, raskere og rimeligere transportløsninger og stadig mer informasjon fra omverdenen, gjør verden mindre. Det er ikke lenger kald krig, men i kjølvannet av dens avvikling ligger det nye typer utfordringer. I mange land er det skjedd en betydelig sosial og økonomisk framgang. Demokratiseringen vinner terreng. Samtidig er samfunn i tilbakegang, og politiske institusjoner forvitrer. Dette er utfordringer både for enkeltindivider, for nasjonalstater og for de internasjonale organisasjoner. De nye utfordringer framtvinger reformer hvor det stilles nye krav til konfliktløsning og samarbeidsrammer både på nasjonalt og internasjonalt nivå.

Flere samfunn som er i overgangen fra kommunismen til markedsøkonomi og demokrati preges av politisk ustabilitet. Faren for at overgangsfasen ender i sosiale kriser og stagnerer er til stede. Konflikten mellom autoritære makt-havere og bevegelser som kjemper for menneskerettigheter og demokratisering øker. Utfallet av denne konflikten er usikkert dersom ikke menneskerettighetsforkjempere får aktiv støtte fra demokratiske land. Den demokratiske delen av verden må på en helt annen måte enn i dag støtte opp om demokratiske krefter og menneskerettighetskrefter som finnes i andre deler av verden. Vi må også være villige til å handle med fattige land, selv om det kan bety konkurranse for norske produsenter.

Nye utfordringer følger av den ulike økonomiske og politiske utvikling vi ser i ulike deler av verden. Noen nasjonalstater er på et spor i retning av sosial og økonomisk utvikling kombinert med en sterk stat bl.a i Øst-Asia. Andre land er i sosial og økonomisk nedgang og politisk oppløsning. Fordelingsproblemet bør få større oppmerksomhet i utforming av den internasjonale politikken.

I kjølvannet av den kalde krigs avvikling må vi gripe fatt i de uløste oppgaver. Vi står overfor et utvidet sikkerhetsbegrep, hvor den militære risiko er mindre, mens miljørisikoen og risikoen ved sosial og økonomisk ustabilitet er større. Det er behov for å reformere og utvide sikkerhetsbegrepet. Nye kunnskaper om jordklodens begrensninger understreker bare det fellesskapet som eksisterer på tvers av nasjonale grenser.

Det globale samfunn står overfor betydelige problemer knyttet til konfliktløsning og samarbeidsmuligheter. Dette krever på en helt ny måte styrking av institusjoner både på globalt og regionalt nivå. Det er behov for reformer for å styrke institusjonenes styringsmuligheter.

Reformer og utfordringer må håndteres både av staten gjennom en tradisjonell utenrikspolitikk, og av frivillige bevegelser bygd på personlig individuell innsats og overbevisning.

Erfaringene viser at Norge, på enkelte felt, kan utøve langt større innflytelse enn vår størrelse normalt sett skulle tilsi. Og vår innflytelse kan styrkes og økes ved å ha klare mål, en bevisst strategi og ved å satse på noen utvalgte saksfelt og høy kompetanse på det vi faktisk gjør. Norge må bl.a. aktivt ta del i det arbeidet som gjøres for å skape og trygge fred i Europa. Freden på Balkan må trykkes gjennom forsterket internasjonal innsats for gjenoppbygging, demokratisering og tillitsskapende arbeid mellom de tidligere stridende parter. Norge må aktivt støtte opp om krigsforbryterdomstolens virke og arbeidet med å få tiltalt krigsforbrytere. Det må opprettes en slik domstol permanent.

5.1 Menneskerettigheter og demokrati først

Kamp for menneskerettighetene må stå i første rekke i Norges arbeid i internasjonale organisasjoner og ved samkvem med andre land, sammen med arbeidet for å fremme sikkerhet, rettferdig fordeling og bedre styring i verdenssamfunnet. Bare et demokrati som kan gi grunnlaget for en rettferdig fordeling i et land, vil gi grunnlaget for varig utvikling. Også i forhold til Norges handel med andre land må kravet om demokrati og respekt for menneskerettigheter uttrykkes klart og utvetydig.

Land som har økonomisk framgang må oppleve at det stilles krav om demokratisering og en rettferdig fordeling av velstandskningen i landet. Det må legges internasjonalt press på land hvor økonomisk utvikling ikke følges opp av respekt for menneskerettigheter og utvikling av demokrati. Norge må i hvert tilfelle være villige til å vurdere ulike virkemidler.

Venstre vil understreke at det påligger statsbedriftene et særlig ansvar i forhold til ikke å involvere seg i land hvor menneskerettighetene brytes, fordi det er vanskelig å skille mellom disse og offisiell norsk politikk. Venstre mener også at det må stilles krav til bl.a eksportstøtten, slik at Norge ikke gir direkte støtte til bedrifter som vil etablere seg eller eksportere til land som bryter menneskerettighetene.

Venstre vil understreke at det sjeldent er riktig å bryte all kontakt med et land. I de aller fleste tilfeller vil det være riktig å holde oppe for eksempel et kulturelt samarbeid, og det vil være viktig at frivillige organisasjoner engasjerer seg og bidrar til oppbygging av det sivile samfunn også i land som Norge ikke bør ha økonomiske forbindelser med.

5.2 Utjamne forskjeller mellom nord og sør

Norge skal som et av verdens rikeste land føre en aktiv politikk for bistand og utviklingssamarbeid med verdens fattige. Bistanden må særlig rettes inn mot de fattigste og mot utbygging av utdanningstilbud som bidrag til å legge grunnlag for egen utvikling. Den norske bistanden må økes, og Norge må

internasjonalt arbeide for at mest mulig av u-landenes gjeld til den rike del av verden kan slettes. Norge må både ensidig og gjennom samarbeid i Verdens Handelsorganisasjon (WTO) arbeide for at i-landenes handelshindringer overfor u-landene bygges ned. De minst utviklede land er i WTO gitt en viss særbehandling over et visst tidsrom. Fordi vilkårene som ble satt da unntakene ble innført ikke på langt nær er oppfylt, vil Venstre arbeide for at unntakene for de minst utviklede landene (i første omgang) utvides med fem år til. Deretter må man vurdere om det er behov for å utvide unntakene ytterligere. Skal de nyte godt av denne må avtalens forutsetninger om bistand til disse landene settes ut i livet. Norge må her gå foran i sin bistandspolitikk, og ta initiativ til samarbeid om bistands- og handelspolitikken med andre i-land innen WTO og Verdensbanken. På samme måte må det arbeides for en balansert nedbygging av landbrukssubsidier internasjonalt, særlig gjelder dette støtte til dumping av matvarer på verdensmarkedet.

Norges bistand skal gis i en form som innebærer færrest mulig bindinger på mottagerlandene utover de krav som stilles til miljø, demokrati og menneskerettigheter, og at bistanden fungerer utviklende. Norsk næringsliv må konkurrere på internasjonale vilkår om kontrakter i norsk bistand. Ikke minst er det viktig at lokalt næringsliv får muligheten til å få hånd om leveranser der kvalifikasjonene er til stede. Utvikling av det lokale næringslivet er grunnleggende for å få en stabil og god utvikling av landenes økonomi.

Venstre mener Norge må arbeide for at Verdensbanken og det internasjonale pengefondet (IMF) i større grad tar høyde for landenes muligheter for å legge vekt på miljøhensyn og utvikle demokratiske strukturer, skoleverk og helsevesen ved tildeling av lån fra Verdensbanken eller Pengefondet. Økonomisk støtte til norske bedrifter som ønsker å etablere seg i u-land må ikke gå over bistandsbudsjettet. Venstre krever også at Norge skal arbeide for at stemmegivningen til de enkelte landene i disse organene blir offentlige.

En viktig del av bistandsarbeidet må være satsning på utdanning. Å sikre en allmenn og god grunnutdannelse er et viktig element i arbeidet for utvikling. Venstre mener det er viktig med en større grad av samarbeid mellom undervisningsinstitusjoner i nord og sør, særlig på universitets- og høyskolenivå.

5.3 NATO og Øst-Europa

Nedbyggingen av den kalde krigens grenser mellom øst og vest må fortsette gjennom samarbeid og tillitsskapende arbeid. Det må legges til rette for økte investeringer i norske næringsområder både i Russland og i Baltikum. Særlig på miljøområdet er det enorme uløste oppgaver Norge må ta sin del av. En utvidelse av NATO østover må skje på en måte som bidrar til fortsatt lav spenning i Europa og opprettholde et godt forhold til Russland. Det er NATO-landene selv og land som søker om medlemskap i alliansen som må ha det avgjørende ord i forhold til når og hvor en utvidelse skal finne sted. Samtidig

må Norge legge stor vekt på Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa (OSSE) som rammen for samarbeidet om en utvidet sikkerhetsordning i Europa.

De norske selvpålagte restriksjoner i NATO-samarbeidet kan fungere som et eksempel på hvordan en NATO-utvidelse kan gjøres noe smidigere, og bør kunne være aktuelle også for nye medlemsland. Disse kan som i Norge innebære begrensninger i øvelsesaktivitet og forhåndslagring av militært materiell. Norge bør arbeide for å oppheve NATOs strategi for førstebruk av atomvåpen.

5.4 Nordisk nærsamarbeid

Det nordiske samarbeidet må videreutvikles og fornyes i en tid der både situasjonen i de nordiske land og i deres forhold til omverdenen er i en rivende utvikling. Det nordiske nærområdet representerer et geografisk og kulturelt fellesskap som gir Norden samlet mulighet til å spille en viktig rolle også internasjonalt.

Det nordiske samarbeidet må alltid basere seg på et sterkt folkelig engasjement, basert bl. a. på de frivillige kulturorganisasjonene. I samarbeidet mellom de nordiske landene er det viktig at parlamentarikerforsamlingen ikke blir svekket til fordel for ministermøter bak lukkede dører.

Norden bør aktivt søke å integrere de baltiske land i et samarbeid om forskjellige saker der interessefellesskap er til stede.

5.5 Ja til Europa - nei til EU-medlemskap

Norge er tettere integrert i europeisk samarbeid enn noen gang tidligere i historien. De sikkerhets- og forsvarspolitiske sidene av samarbeidet er særlig ivarettatt gjennom NATO og OSSE. De økonomiske sidene er særlig ivarettatt gjennom medlemskapet i OECD og EØS. Gjennom Nordisk Råd er det tette nordiske samarbeidet særlig på det politiske og det kulturelle området godt ivarettatt. Norge bør følge en offensiv linje for å videreutvikle EØS og EFTA-samarbeidet for å gjøre dette til et alternativ også for nye kandidatmedlemmer til EU. EUs videre utvidelsesprosesser stiller Unionen overfor svært store utfordringer. Gjennom EØS kan land som sikter mot fullt medlemskap i EU ta del i et mindre omfattende samarbeide, som samtidig sikrer full markedsadgang til fellesmarkedet innenfor EØS-området.

Norge har et spesielt ansvar for å følge opp miljøforpliktelsene i EØS-avtalen. Venstre vil også kritisk vurdere om EØS-avtalen får uheldige virkninger for nasjonale mål på områder som miljøvern, ressursforvaltning og distriktspolitikk.

Behandlingen av nye EØS-tillegg må bli reell og betydningsfull. Norge må være villig til å bruke vetoretten for å sikre viktige politiske mål og kontroll med nasjonale ressurser

Behandlingen av nye EØS-direktiver stiller folkestyret overfor nye utfordringer, fordi en del spørsmål sees på som utenrikspolitiske i stedet for innenrikspolitiske spørsmål. Det er derfor enklere å unnta dokumenter og behandling av forslag fra offentligheten. Venstre vil tilstrebe full offentlighet også i behandlingen av EØS-saker.

Deltagelse i EØS medfører at en del beslutninger fattes i andre organer enn de nasjonale. Venstre er opptatt av at både norske folkevalgte og organisasjoner skal ha mulighet til å påvirke disse beslutningene. Venstre vil derfor foreslå en gjennomgang av ressursbruken i forhold til EØS-arbeidet, og vurdere om det bør settes av flere ressurser både i stortingets, forvaltningens og organisasjoners arbeid overfor EØS-organene.

Venstre legger til grunn at det ikke fremmes noen ny norsk søknad om EU-medlemskap i kommende stortingsperiode. Venstre vil opprettholde de nåværende grunnlovsbestemmelser om avgivelse av suverenitet.

Norge må arbeide for at Europa tar et felles ansvar for å møte de store folkevandringerne. Det er viktig å unngå en situasjon hvor Europa møter mennesker på flukt med stengte grenser og visumplikt som undergraver retten til å søke asyl. Gjennom Europarådet må Norge arbeide for en felleseuropeisk flyktningekonvensjon hvor vi i fellesskap tar ansvar for og tar i mot vår del av mennesker på flukt.

5.6 De forente Nasjoner

Det internasjonale samarbeidet gjennom FN må handle om respekt for menneskerettigheter, miljøspørsmål, helsepørsmål, fattigdomsspørsmål, demokratisk utvikling og arbeid for fred. FN systemet må settes bedre i stand til å løse de oppgaver man er pålagt gjennom en styrking av FNs økonomi. De land som ikke oppfyller sine økonomiske forpliktelser må midlertidig kunne fratras stemmeretten. Norge må fremme initiativ for å finne frem til nye finansieringsformer for FN.

Sikkerhetsrådets sammensetning avspeiler ikke det internasjonale samfunn slik vi kjenner det i dag. Derfor bør sikkerhetsrådets medlemssammensetning fornyes.

FNs konfliktforebyggende tiltak må fortsatt ha høy prioritet, i form av bl.a. fredsbevarende styrker og utstrakt diplomati i FN-regi. Men det er også nødvendig at FN har makt og myndighet til å gjennomføre fredsskapende oppgaver og beskytte sivilbefolkningen.

Det internasjonale samfunn må organisere arbeidet sitt slik at humanitære hjelpeoperasjoner kan gjennomføres med stor handlekraft. Det må være beredskapsplaner som på kort varsel kan settes ut i livet for å avverge humanitære katastrofer hvor som helst i verden.

Det betyr at FN med hjelp av våpenmakt skal kunne gå inn i konfliktområder for å beskytte sivilbefolkningen mot overgrep, eller for å bringe frem nødhjelp. FN må aldri oppleves som en militær trussel mot noe folkeslag.

FNs egne styrker må derfor utelukkende ha fredsbevarende og humanitære oppdrag. Imidlertid bør FN kunne gi grupper av land mandat til å gå inn i konflikter med sikte på å opprette fred. FN må ha beslutningsregler i slike saker som sikrer bred legitimitet. Norge kan aldri delta i konflikter som ikke er en del av våre forpliktelser om solidaritet ved angrep mot NATO-land, uten at grunnlag av et klart mandat fra FN.

Norske soldater må på frivillig basis kunne settes inn i konflikter ute i verden i FN-regi. Rekrutteringen av disse bør primært rette seg mot erfarne soldater, gjerne med erfaring fra tradisjonell FN-tjeneste.

Venstre vil at Norge gjennom FN-systemet aktivt arbeider for en internasjonal avtale som forbyr all bruk av atomvåpen.

Norge må sette fokus på overgrep mot kvinners og barns lidelser i krig og i diktaturer. Norge må kjempe aktivt for at FN jobber aktivt for å sikre kvinners og barns rettigheter i krig og nødsituasjoner.

5.7 Et troverdig totalforsvar

Venstre vil opprettholde et mobiliseringsforsvar basert på alminnelig verneplikt for menn. Den nye sikkerhetspolitiske situasjonen har gitt rom for visse reduksjoner i mannskapsstyrker og investeringer. Norges strategiske beliggenhet medfører et ansvar for å opprettholde en tilstand av forutsigbarhet. Det oppnås ved at de nasjonale styrkene har kapasitet til å avholde en potensiell fiende fra å drive noen form for utpressingspolitikk overfor Norge. Tryggheten og forutsigbarheten må videre ligge i at alliert hjelp vil komme dersom landet utsettes for angrep. Videre må Norge ta ansvar for å føre en allianse- og basepolitikk som bidrar til et lavest mulig spenningsnivå i våre nærområder.

Samtidig må totalforsvaret styrkes ved at også andre enn de militært tjenestepfiktige får delta i en norsk totalforsvarsstrategi. Dette må også omfatte sivile tjenestepfiktige. Den enkelte skal ut fra samvittighet og overbevisning kunne velge mellom å avtjene førstegangstjeneste innen det militære eller i form av sivil tjeneste. Samfunnet skal ikke overprøve den vernepliktiges framførte samvittighetsgrunner.

Soldatopplæringen må effektiviseres med den hensikt at vernepliktstiden blir kortet ned. Siviltjenesten må reduseres til å ha samme varighet som militærtjenesten.

Norge må opprettholde de selvpålagte begrensninger innen NATO.

Norge må arbeide for et internasjonal forbud mot produksjon, salg og utplassering av anti-personell-miner.

5.8 Internasjonalt miljøsamarbeid

Miljøproblemene kjenner ingen landegrenser. Venstre vil arbeide for at det internasjonale miljøsamarbeidet blir styrket i alle fora der Norge er med.

Norge må være en pådriver i arbeidet med å utvikle forpliktende konvensjoner om reduksjoner i utslippene av klimagasser. Venstre ønsker at Norge skal slutte seg til en juridisk bindende internasjonal klimaavtale med nasjonale reduksjonsforpliktelser for i-land. Dette må innebære at Norge allerede i dag må unngå å sette i gang prosjekter som kan undergrave målene i en slik avtale. I bistanden må teknologi- og kompetanseutvikling stå sentralt med sikte på å oppnå en mer bærekraftig utvikling i de fattigste landene. Avtaleverket for å hindre utslipp som skaper sur nedbør må skjerpes.

I internasjonal handel må det utvikles kjøregler som fører til at de handlende parter og transportørene av varer reduserer miljøbelastningene og tar hensyn til miljøkostnadene ved prissetting. Miljøavtaler og deres bestemmelser om begrensning av handel med bl.a. truede arter og farlige varer må ikke svekkes som følge av internasjonale handelsavtaler.

Det bør arbeides for å få internasjonalt forpliktende avtaler om utnyttelse av naturressurser, som f.eks. fiskeriressurser.

5.9 Internasjonal nedrustning

Norge må aktivt arbeide for internasjonal nedrustning og respekt for og videreutvikling av internasjonale avtaler om nedrustning. Målet må være en verden fri for kjernefysiske våpen og biologiske og kjemiske våpen. Norsk våpeneksport må bare gå til allierte som ikke er i krig, ikke er truet av krig eller der krigslignende tilstander råder.

Norge må legge særlig vekt på at avspenningen mellom øst og vest ikke fører til ny spenning i nordområdene. Det er viktig å utvikle det ikke-militære samarbeidet i nordområdene. Ikke-sprednings-avtalen om atomvåpen må videreføres. Norge må være en pådriver for å få samtlige stormakter til å underskrive og overholde den internasjonale prøvestansavtalen for atomvåpen.

INDEKS:

65

- 10-årig grunnskole 27
- 6-åringene 27
- adgangsregulering 48
- administrative enheter 8
- adoptere 26
- adresseregister 14
- aksjeselskap 38, 53
- aktive eiere 40
- akuttpsykehusene 21
- alderdom 19, 23
- aldersgrensen 8
- aldersinstitusjon 11, 22
- alderspensjon 23
- alkohol 35
- allmannsretten 47, 48
- alliansepolitikk 62
- allierte 62, 63
- allmenningsretten 34
- alternativ energi 55
- alternativ medisin 20
- analfabeter 18
- andrelinje-helsetjenesten 21
- anonymitet 12, 44
- ansatte 10, 18, 27, 37,
- anti-personell-miner 62
- arbeid 15, 23, 26, 29, 30, 31, 32, 59
- arbeidserfaring 15, 16
- arbeidsformidling 39
- arbeidsgiveravgift 22, 37, 38, 53
- arbeidsgivere 23, 24, 39
- arbeidsinntekter 52
- arbeidskraft 26, 37, 39, 41, 45, 53
- arbeidsmarked 16, 23, 25, 31, 39, 43
- arbeidsmarkedsbedrifter 23
- arbeidsmarkedssetaten 32
- arbeidsmiljøloven 18, 39
- arbeidsplasser 19, 23, 24, 37, 38, 39,
- 41, 42, 51
- arbeidssøkere 23, 39
- arbeidstagere 22, 23, 39
- arbeidstagerorganisasjonene 52
- arbeidstid 26
- arbeidstidsordninger 26
- arbeidsvilkår 33, 39
- arealbruk 49
- arkitektur 44
- aromastoffer 12
- arter 43, 50
- artist 32
- artsmangfold 47, 48
- arv 25, 34
- arveavgift 26
- asyl 17, 61
- asylland 17
- atlantiske laksestammen 48
- atomtrussel 56
- atomvåpen 60, 62, 63
- attføring 23
- avfall 49, 53, 54
- avfallshåndtering 45
- avgifter 12, 37, 38, 49, 50, 51, 52, 53
- aviser 31, 34
- avkastning 40
- avskoging 54
- avskrivingsregler 39
- avspenning 63
- Balkan 58
- Baltikum 59
- baltiske land 60
- bankene 11
- Barentshavet 42, 56
- Barentsregionen 46
- barn 7, 25, 26, 28, 29, 33, 62
- barnebarn 25
- barnefamilier 26, 52
- barnefødsel 16
- barnehager 7, 15, 16, 26, 49
- barnepass-ordninger 18
- barneulydd 26, 51
- barnevernsaker 27
- barselspermisjon 16
- barskogvern 47, 48
- basepolitikk 62
- basisfagene 29
- bedrifter 23, 29, 37, 38, 39, 51, 53, 58
- befolkning 18, 44
- behandling 16, 20, 21, 35
- behandlingsplasser 21
- behandlingstilbud 20, 35
- beiteareal 42

64

beitende husdyr 48
beitepress 42
bensin 44, 53
beredskap 41, 54, 61
beskatning 42, 51, 52
beslutningsmyndigheter 8
bestand 25, 42
biblioteker 10, 43
bil 49, 50, 53
bilavgiftene 50
billedkunst 31, 32
bioenergi 54, 55
biologisk mangfold 47
biologisk opphav 27
biologiske ressurser 42
biotoper 48
bistand 18, 58, 59, 63
bistandsbudsjettet 59
bistandspolitikk 59
blandingsøkonomi 11
bo 5, 40, 41, 43
bobilturister 45
boet 40
bokhandlere 31
bolig 25, 44, 48, 49, 52
boligbygging 51
boligetablering 25
boligmarkedet 25
bomiljø 44
bompenger 50
borgere 5, 6, 7, 9, 10, 11, 16, 17, 18, 19, 20, 34
bosetting 16, 41, 42, 43, 45
bostandard 24
bostøtte 20
bransjeavtale 33
brukerkontroll 11
Brundtland-kommisjonens 54
Brønnøysund-registrene 40
bunnfradrag 52
bussruter 45
bydeler 7, 8
bydelsutvalg 8
byer 8, 24, 25, 41, 44, 45, 49, 50, 53
byfornyelse 24, 25
bygde-Norge 16, 43
bygder 7, 45
bygdesamfunn 16

bygdeutvikling 43
byggeskikk 47
byggherre 44
bygningsetat 11
byplanlegging 44
byrdefordeling 17
byråkrati 22, 38
byutvikling 44
bærekraftig utvikling 63
bølgekraft 55
bønder 41
båt 44, 45
CO2 49, 55
CO2-avgift 49, 50, 53, 55
CO2-utslipp 55
dagligvarebutikker 49
dans 31, 32, 35
data 8, 10, 12, 13, 14, 43
dataregistre 12, 13
Datatilsynet 13
deklareringsbestemmelser 12
delingsmodellen 38, 40, 52, 53
demokrati 6, 7, 8, 9, 22, 30, 32, 44, 57, 58, 59
demokratisering 57, 58
demonstrasjon 8
Den Norske Opera 32
det internasjonale pengefondet (IMF) 59
detaljregulering 38
dialektmangfold 32
dialog 30
diktaturer 62
diplomati 61
diskriminering 15, 18
dispensasjon 18
disposisjonsrett 48
distriktene 32, 33, 40, 43, 44, 45
distrikts-Norge 41
distriktsmusikerordningen 32
distriktspolitikk 43, 60
domfelt 35
dommer 35
domstolene 13, 35
dopingmisbruk 33
drivhusgassen 55
drivstofforbruk 50
dumping 59

67

dyr 48, 50
dyrbar mark 47
dømt 34
EFTA-samarbeidet 60
eiendomsretten 42, 52
eiendomsskatten 52
eierengasjement 11
eierkompetanse 54
eierne 38
eksamen 29, 30
eksportinntekter 54
eksportmarkedet 41
eksportstøtte 58
ekteskap 18
el-kraftforsyning 54
eldre 20, 24, 52
eldreboliger 20
eldreomsorg 7
elektrisitetsavgift 53
elektrisitetsforbruk 55
elektrisk kraft 53, 54, 55
elektriske biler 50
elektronisk databehandling (EDB) 14
elektroniske postadresser 14
elektroniske spor 12, 13
elever 27, 28, 29
elevorganisasjoner 9
elver 47, 54
emballasjeavgift 49
embetsverk 9
energi 25, 53, 54
energiforbruk 53, 54, 55
energipolitikk 54
enerom 20
engangsstønad 16
enkeltindivid 17, 57
enkeltmenneske 6, 7, 10, 13, 19, 22, 32, 53
enslige forsørgere 26
ENØK 53, 55
ernæring 24
erstatning 23
erstatningsordninger 48
estetisk 44
etablerer 24
etablering 50
etableringsgenerasjonen 24, 25
etableringsstipend 45

66

etnisk opprinnelse 18
etterforskningsmetoder 12
etterutdanning 18, 28, 29, 31
ettervern 35
EU 60
EU-medlemskap 60, 61
Europa 17, 54, 58, 59, 60, 61
Europarådet 61
EØS 60, 61
fagforeningskontingent 52
fagskoler 30
familiegjenforening 17
familien 9, 25, 26, 27, 45
fanger 35
fangst 43
fangstrettigheter 43
fastlegeordning 20
fastrene 25
fattig 31, 58
fattigdom 7
fattigdomsspørsmål 61
fattige land 54, 57, 63
fauna 48
fedre 16
fellesmarkedet 60
fellesskap 5, 10, 19, 23, 37, 44
fellesskapsløsninger 6, 7, 19
fellesskatten 45
fengsel 35
ferieland 45
festkultur 35
fiende 62
film 32
filmeieavtale 33
Finnmark 45
fisk 40, 42, 43, 47, 48
fiskeflåte 43
fiskeridepartementet 45
fiskerinæringen 42
fiskeriresurser 42, 63
fjell 42, 47
fjernsyn 31, 33
fjorder 47
flat bruttoskatt 52
flersengsrom 20
flukt 16, 17, 61
flyktningekonvensjon 61
flyktningepolitikk 17

flypassasjeravgift 50
flyseteavgift 50
flytende rente 25
flytrafikken 50
flåtestruktur 42
FN 61, 62
folkebevegelse 33
folkehelse 33
folkehøyskolene 30
folkekirke 33
folkeslag 16, 61
folkestyre 7, 61
folketrygden 23, 24, 40
Folketrygdfondet 40
folkevalgte organ 7, 8, 15, 21, 43, 54
folkevandring 61
forankring 34
forbruker 11, 12, 49, 51
forbrukervern 12
forbrytelser 35
fordelingspolitikk 15
forebyggende arbeid 21, 24, 35
foregangsland 47
foreldre 26, 27, 28
foreldrepermisjon 26
forfatter 31, 32
forfølgelse 17
forhåndslagring 60
föring 43
formue 25
formuesoverføring 25
formuesskatt 53
formynder 6
fornybare ressurser 54, 55
forplantning 31
forretningsbanker 11
forretningsvirksomhet 11, 40
forsikringsselskaper 12
forskning 31, 39, 40, 43, 45, 53
forskrifter 9
forsvarspolitikk 60
forsørgerfradrag 52
forurensning 5, 38, 44, 47, 51, 52
forurensing 24, 42, 49, 50, 53, 56,
forvalteransvar 5, 47
forvaltningen 9, 11, 61
forvaltningsnivå 11
forørkning 54

fossefrislepp 48
fossile brensler 55
fossile energibærere 54
fradrag 52
fraflytting 37
fraktutjevningssordning 44
fraværregler 29
fred 14, 58, 61, 62
fredsbevarende styrker 61
fremmede kulturer 16
fremmedspråklige 18
fri skoleskiss 28
fribeløp 26
frihet 8, 15, 22
friluftsliv 48
friluftsløven 48
fritid 22, 26
fritidsaktiviteter 41, 43
fritidstilbud 34
frittflytende vassdrag 47
frivillig innsats 22, 33
frivillige kulturorganisasjoner 60
frivillige organisasjoner 10, 11, 22, 48,
58
frivillighetssentraler 22
funksjonshemmede 22, 28, 52
fylkene 21, 32
fylkesgallerier 32
fylkeskommunen 7, 8, 21
fylkesmannens administrasjon 8
fylkestingsvalgene 8
fysikk 30
fødsel 16, 26
førstebruk 60
førstegangsetablerere 25
førstegangsforbryter 35
førstegangstjeneste 62
førstehjemsbank 25
fortidspensjonering 23
gamle 7, 20
gangveier 50
garantert minsteinntekt 23
gass 40, 53
gasseksport 55
gasskraftverk 11, 55
gater 44
gaupe 48
gaver 26

69

gebyrer 12
generasjoner 5, 26, 40, 48
genetiske egenskaper 12
genforskningscenter 50
genmanipulasjon 41
genmanipulert mat 51
genmodifiserte organismer 50
genressurser 50
gentesting 12
geografi 60
geografisk spredning 28
ghetto-tendenser 24
gjeld 24, 59
gjeldsordningsloven 24
gjenvinning 49
gods 50
godstrafikk 44
gründerne 37
grunneiere 49
grunnkrus handel og kontor 30
grunnloven 9, 33
grunnlovsbestemmelser 61
grunnlovsfeste 7, 8, 17
grunnrente 51
grunnskolen 28, 29, 30
grunnstøtinger 44
Grønn Skattekommissjon 51, 53
grøntproduksjon 41
grøntstruktur 44
gutter 16
handel 58, 63
handelshindringer 59
handelspolitikk 59
handedag 10
havbunnen 55
havet 42
havgående fartøy 42
havneforvaltning 45
havområder 56
heisanlegg 22
helse 6, 10, 20, 49
helseopplysninger 13
helsepersonell 20
helseregion 21
helsesektoren 20
helseskader 50
helsespørsmål 61

helsevesenet 13, 20, 59
heroinmisbrukere 21
hets 8
historie 34
hjelparbeid 16
hjelpemidler 29
hjem 5, 10, 15, 25, 26, 27, 29, 34, 52
hjemland 17
hjemmebasert omsorg 20
hjemmebrenning 35
hjemmeeksamener 29
hjemmefronten 15
hjemmeværende 18
hjemsted 28
hjerterom 17
holdningsløshet 18
homofile 27
hudfarge 8, 18
humane 17
humanitær 62
humanitære hjelpeoperasjoner 61
humanitære katastrofer 61
hus 52
Husbanken 24, 25
husdyrhold 48
husholdningen 23, 25, 26, 49, 51, 52, 53
huslege 20
husrom 17
husstell-skoler 30
hverdagen 6, 24, 25, 31, 32
hverdagskriminalitet 35
hytter 48
hørselshemmede 28
høyere utdanning 17, 18, 30, 31
høyinntektsgruppene 51
høyskolenivå 59
høyskoletilbudet 43
høyteknologi 39
i-land 54, 59, 63
idéelle organisasjoner 10, 11
identifikasjonsnummer 14
idrett 31, 33
ikke-kommersiell 22
ikke-sensitive 38
ikke-sprednings-avtale 63
ikkevoldelig 8
indre selvstyre 30
industri 39, 41, 46, 49, 54, 55

68

industriformål 42
industristeder 55
infiltratører 36
informasjon 8, 12, 13, 14, 21, 28, 29, 30, 41
informasjonssamfunnet 12, 29
informasjonsteknologi (IT) 28, 29, 30, 41
ingeniørstudier 30
innbyggere 17
inn klima 24
innenrikspolitik 61
innkjøpsordning 32
innkrevingsvirksomhet 12
innsatsfaktorene 37
innsyn 8, 10, 13
inntekt 7, 16, 23, 25, 37, 51
inntektsbeskatning 51, 52
inntektsskatten 51, 52
inntektssystemet 37
innvandrere 18
innvandrerkultur 32
innvandrerkvinner 18
innvandrerpolitikk 17
institusjoner 20, 27, 35, 57
institusjonsbasert omsorg 20
integring 15, 19, 17, 22, 24,
interesseorganisasjoner 29
internasjonal handel 63
internasjonal skipsfart 50
internasjonale avtaler 42, 62, 63
internasjonale forpliktelser 47
internasjonale organisasjoner 57
internasjonalt farvann 42
internasjonalt samarbeid 61
internett-trafikk 13
internprising 40
investeringer 11, 25, 29, 50, 55, 56, 62
investor 40
IT-teknologi 14
IT-veritas 14
jakt 48
jenter 16
jernbanen 45
jerv 48
jobb 23, 31, 37, 52
jord 49, 51
juletrær 41
justisdepartement 13

kald krig 57, 59
kameraovervåking 13
kandidatmedlem 60
kapitalbeskatning 52
kapitalinntekter 52
karakterer 29, 31
karakterordning 31
karantenebestemmelser 40
kilde 14
kildevern 9
kino 31, 32, 33
kirke 33
kjemiske våpen 63
kjernefysiske våpen 63
kjønnene 15
kjønnsdelt 16
kjønnsforskjeller 29
kjønnslemlesting 18
kjøpesenter 50
kjøreavgifter 53
klassefradraget 52
klimagasser 49, 50, 54, 63
kobling av registre 13
kollektiv innmelding 9
kollektivtrafikk 45, 50, 53
kombinasjonsbruk 41
kommende generasjoner 5, 55
kommersiell 43, 49
kommunale næringsfond 43
kommune 8, 21, 26, 28, 33, 34, 37, 43, 52
kommune-Norge 7
kommunegrensene 41
kommuneloven 8, 15
kommunestyre 7, 8
kommunikasjonsformer 57
kommunikasjonsmuligheter 41
kommunikasjonssystemer 14
kommunismen 57
kompetanse 11, 27, 29, 31, 37, 43, 46, 54, 58
kompetansebasert 39, 41
kompetanseutvikling 39, 63
konflikter 57, 62
konfliktløsning 57
konfliktområder 61
konflikttråd 35
konkurranse 11, 54

71

konkurranseevne 43, 53
konkurransefortrinn 41, 53
konkurransepoeng 30
Konkurransetilsynet 11, 54
konkurransevidning 40
konkurs 40
konkursrytteri 40
konserter 32
konesjon 12, 33, 48
konesjonsbehandling 13
konesjonsordninger 42, 43
konesjonsreglene 45
konsum 32, 42
konsumenter 54
kontroll 12, 13, 14
konvensjoner 63
korttidsfravær 22
korttidssyke 22
kostnader 12, 23, 24, 25, 32, 38, 50
kraftanlegg 48
kraftkontrakter 55
kraftkrevende industri 43, 54
kraftleverandører 54
kraftmarked 54
kraftpris 55
kreativ tenkning 27
kreditorer 24, 40
Kredittilsynet 12
kreftbehandling 21
krig 17, 62, 63
krigsforbryterdomstol 58
kriminalitet 24, 34, 35, 36
kriminalitetsbekjempelse 34
kriminalpolitikk 34
kriminell løpebane 35
kringkastingsselskaper 34
krisesenter 15
kristendomsfag 28
kroniske lidelser 21, 22
kull 53
kultur 5, 16, 18, 31, 32, 34, 41, 43, 44
kulturbildet 33
kulturell identitet 18
kulturelle røtter 34
kulturformidler 27, 33
kulturhusene 33
kulturinstitusjoner 32
kulturlandskap 41, 45, 47

70

kulturlivet 23, 31, 32
kulturminner 34
kulturpolitikken 32
kultursatsing 33
kulturtilbud 16, 22
kulturuttrykk 32, 41
kunder 12, 14, 43
kunnskap 27, 28, 29, 31
kunnskapsbaser 43
kunnskapsformidler 29
kunsthandverk 32
kunststillinger 32
kunstverk 32
kvalifikasjoner 15, 18, 59
kvalitet 11, 18, 30, 32
kvalitetssikring 21
kvinnedominerte yrker 15
kvinnedominerte 16
kvinnelige etablerere 37
kvinner 15, 16, 18, 37, 43, 45, 62
kvotebestemmelser 42
kvoteflyktning 17
kyst-Norge 42
kysten 41, 42, 43, 44
kystflåte 43
køer 20
lagring 43, 56
landbruk 40, 41, 47
landbruksskolene 30
landbrukssubsidier 59
landegrensene 62
landsmenn 16, 24
ledende stillinger 16
leder 22
lege 20, 21
legevaktjeneste 21
legevalg 20
leiemarkedet 22
lensmannsetat 35
leseferdigheter 32
lesevansker 28
leteområder 56
levetår 44
leverandører 12, 13, 40
levestandard 26
liberal 17
liberale ideer 33
ligningskontor 11

likestilling 15, 16, 18
likestillingsloven 15
linjenett 45
lisensfinansiert 33
litteratur 31, 32, 34
livserfaring 20
livsførsel 47
livskvalitet 20
livslang læring 31
livsmiljø 5, 47
livssynsminoriteter 28
livssynsorganisasjoner 33
lokalaviser 33
lokalmiljø 7, 16, 22, 32, 33, 44
lokalsamfunn 10, 17, 27, 33, 41, 46, 53
lokalsykehusene 21
lokalt næringsliv 59
lokalt selvstyre 7
lokalvalgene 8, 52
lov om pasientrettigheter 21
lov om sosiale tjenester 24
lovbrudd 35
lovbryter 34
lovedringer 38
lover 10, 17, 33, 39
lovgivning 20
lovhjemmel 14
lovlidig 34
lovverk 36, 43, 54
luft 49, 51
luftkvalitet 49
læreboksituasjonen 34
læremidler 28
lærere 27, 28, 29
lærerstudenter 18
læringer 29
lønn 10, 11, 15, 52, 53
lønnsforhandlinger 15
lønnsinntekt 23
lønnskompensasjon 22
lønsmottagere 51
lønnsomt 5, 26, 31, 41, 51, 53
lønnsvekst 51
løypenett 48
lån 12, 25
Lånekassen 25
låntagere 25
maktdeling 15

makthaver 57
maktkonsentrasjon 6
maktpredning 9
mandat 62
mangfold 5, 6, 15, 16, 32, 41, 44
mangfoldig 5, 11, 47
mannskapsstyrker 62
Mardalsfossen 48
marginalbeskatning 52
marka 48
markedet 11, 25, 31, 39
markedsadgang 60
markedsføre 45
markedspris 54, 55
markedstilpasning 43
markedsøkonomi 57
maskiner 14
masseidretten 33
massemedia 33
mastergrad 30
mat 24, 31, 51
matauk 42
matematikk 30
materiell levestandard 23
matproduksjon 41
matvarer 12, 41, 59
medieombud 9
mediepolitikk 33
medier 8
medisin 30
medisinbruk 12
medlemskap 59, 60
medlemslister 14
medlemssammensetning 61
melkekvoter 41
menn 15, 18, 37, 62
mennesker 14, 32, 36, 38, 50
menneskerettigheter 8, 15, 56, 57, 58, 59, 61
merkesystemer 51
merking 44, 48, 49
merverdiavgift 51
metadonbehandling 21
metangass 55
midlertidig arbeid 23
midlertidige ansettelser 39
militær 23, 57, 56, 60, 61, 62
militærtjenesten 62

73

miljø 44, 51, 59
miljøavgifter 38, 47, 49, 52, 55
miljøavtaler 50, 63
miljøbelastninger 45, 50, 63
miljøeffekt 51, 52
miljøforpliktelsene 60
miljøforvaltning 6, 10
miljøhensyn 59
miljøinvestering 44
miljøkostnadene 63
miljøkrav 53
miljøpolitikk 47
miljøproblemene 47, 62
miljø samarbeid 62
miljøskadelige stoffer 49
miljøskadelige utslipp 49
miljøskattereform 51
miljøspørsmål 61
miljøteknologi 30, 39
miljøvennlig 5, 37, 41, 44, 45, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 55
miljøvern 47, 60
ministermøter 60
minnesmerker 34
minoritetskultur 32
minstepensjonister 20
mobbing 28
mobiliseringsforsvar 62
momskrav 40
momsregisteret 40
momsregler 22, 33
monopol 11, 39
morsmål 28
motorisert ferdsel 42, 48, 49
mottagerlandene 59
mottaksanlegg 49
musikk 31, 32
mødre 16
møtefri dag 10
møteåpenhet 8
mål 18, 29, 58
målformer 28
narkomane 35
narkotika 35
nasjonale identitet 32
nasjonale retningslinjer 49
nasjonale styrker 62
nasjonalparkplanen 48

nasjonalstater 57
nasjonalt eierskap 40
nasjonalt regelverk 48
NATO 59, 60, 62
natur 5, 44, 45, 47, 48, 49, 50
naturfag 30
naturisme 49
naturområder 47
naturopplevelser 45, 47, 48
naturperler 48
naturressurser 34, 43, 51, 63
nedrustning 63
nestekjærlighet 5
nettjenester 13
nettverk 10
nitrogenoksyd (NOx) 49
nord 58, 59
Nord-Troms 45
Norden 60
Nordishavet 56
Nordisk Råd 60
nordisk samarbeid 60
nordiske land 56, 60
Nordkalotten 46
nordmenn 17, 18
nordområdene 63
Nordsjøen 42
norsk kunnskaper 17
norskopplæring 18, 28
NRK 33
NSB 11, 45
nybakte foreldre 16
nyetableringer 10, 40
nynorsk 32, 33
nærbutikk 11
næring 41, 42, 43, 45
næringsaktivitet 44
næringsdrivende 6, 10, 38
næringsinteresser 42, 45
næringsliv 5, 15, 16, 31, 37, 38, 40, 41, 51, 52, 53
næringslivsorganisasjoner 9
næringsoverføringer 41
næringspolitikk 37, 40
næringssspørsmål 34
næringsutvikling 41
næringsutøver 52
næringsvirksomhet 34, 38, 39, 40, 41, 43

72

nærmiljø 7, 10, 12, 34, 35
nærområder 56, 59
nærsamarbeid 60
nødhjelp 61
nødssituasjoner 62
obligatorisk undervisning 28
OECD 39, 55, 60
offentlig arbeidsformidling 39
offentlig eierskap 11
offentlig forvaltning 11
offentlig informasjon 14
offentlig næringsstøtte 46
offentlig sektor 10, 16, 37
offentlige bidrag 32
offentlige bygg 22
offentlige etater 10, 38
offentlige støtteordninger 22
offentlige tilskudd 26
offentlige verv 9
offeret 35
olje 40, 53
oljealderen 37
oljeboring 56
Oljefondet 40, 55
oljefyring 49
oljeinntektene 31
oljeutvinningen 55, 56
oljeutvinningstempo 55
omfordeling 26, 45
omsorg 5, 6, 15, 20, 26
omsorgsinnsats 16
omsorgsløsninger 26
omsorgspermisjon 16
omsorgssektor 26, 43
omsorgstilbud 10
omsorgstilskudd 26
omstilling 5, 37, 41, 46, 53, 55
opera 31
oppdragelse 15, 27
oppdrett 42, 43
oppdrettslaks 43
oppgaveplikt 33
opphold på humanitært grunnlag 17
oppholdstillatelse 18
opplysningskampanjer 50
opplæring 17, 28
opplæringsprogram 53
opptaksprøver 31

opptjening 16
opptrappingsplan 25
oppvekstvilkår 7, 16, 27
optisk overvåking 13
Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa (OSSE) 60
organisasjoner 9, 61
organisasjonsfrihet 9
organisasjonsliv 22
organisert kriminalitet 36
Oslo 24, 45
Oslo indre øst 24
overbeskatning 42
overbevisning 28, 58, 62
overføringer 23, 43
overføringsnett 48
overføringsordning 26, 51
overgrep 13, 15, 27, 61, 62
overtid 39
overvåking 13, 44
overvåkingsutstyr 14
panteordning 49, 53
papirprodusenter 31
parlamentarikerforsamling 60
parlamentarisme 6
pasientbehandlingskjeden 21
pasienter 21
patent 50
pedagogiske frihet 30
pedagogiske metoder 30
pengebruk 9
pengeplassering 51
pensjoner 51
pensjonsordning 23
pensjonspoeng 26
pensjonspolitik 23
pensjonsrettigheter 19
pensumsfrie 30
permisjon 16
permisjonsrettigheter 16
permitteringer 39
personnummer 14
personopplysninger 8
personregister 13
personrettede tiltak 45
personrettede virkemidler 45
personersensitive opplysninger 14
personskatt 52

75

personvern 12, 13, 14, 34, 50
petroleumssektoren 49
piggdekk 50
plan- og bygningsloven 48
planter 48
planting 41
pleietrengende 21
poenggiving 31
politi 10, 11, 12, 13, 14, 35, 36
politibeskyttelse 15
politietat 24
politifolk 36
politinnnsats 34
politikere 7, 10, 15, 38
politisk arbeid 29
politisk engasjement 7
politisk handling 13
politisk interesse 7
politisk styring 8, 10
politisk ustabilitet 57
politiske enheter 8
politiske institusjoner 57
politiske partier 15
politiske sentra 44
populistisk 34
post 14
Posten 11
postkontor 11
pressen 9, 33
pressestøtte 33
pressområder 52
primærkommuner 8
primærnæring 41, 42, 43, 50
prisnivå 54
prissetting 63
prisstyring 54
prisutvikling 54, 55
privat arbeidsformidling 23, 39
privat bankdrift 11
privat næringsliv 37
private interesser 10
private rom 12
private tilbud 20
privatlivet 14
privatpersoner 10, 23, 52
privatøkonomi 11
produksjon 62
produksjonsbedrifter 10, 51

produksjonsmønstre 41
produkter 39, 55
produktutveksling 41
produktutvikling 42, 45
produsenter 12
prosessindustri 49
prøvestansavtale 63
psykiatrien 16, 20
psykiatrisk syke 35
psykologi 30
publikum 32
purreutgifter 12
påklege 14
pårørende 20
radio 33
radioaktivitet 12
radioaktivt avfall 56
rammebetingelser 11, 41
rapporteringsrutiner 38
rapportør 9
rase 8
rasisme 18
realfag 30
Reform-94 27, 30
reformer 5, 23, 24, 57, 58
reformerer 19
reformprosessen 33
refusjonsordning 53
regelvelde 10, 13, 22, 39
region 32, 37
regionale etater 8
regionale musikkvirksomhet 32
regionstyre 21
registereier 13
registeropplysninger 13
registre 12, 13, 14
registreringsordning 13
registreringsvirksomhet 38
regjering 9
regler 10, 13, 17, 38
regnskap 8
regnskog 54
reguleringsbestemmelser 54
rehabilitering 21, 35
reindrift 42
reinjisering 49
reiseliv 41, 43, 45, 49
reisemål 45

74

reisetidene 45
reklamefri 33
rekreasjon 45
rekreasjonsområde 42
rekruttering 8, 16, 30, 33, 43
religion 18, 33
religionsutøvelse 33
religiøs 18
religiøse minoriteter 28
renovasjonsgebyr 49
rentenivå 25
rentestøtte 25
representasjon 15
ressursbruken 61
ressurser 12, 20, 47, 51
ressursforvaltning 60
ressurssvake 28
resultatevaluering 21
rettferd 5
rettigheter 13, 15, 16, 19, 27
rettslig kjennelse 13
rettssaker 36
rettssikkerheten 10
rettssystemet 34
rettsvesen 10
returforutsetninger 17
rike 32
riksdekkende 33
riksrevisjonen 9
rock 31
romavlytting 14
rovdyr 48
rovfiske 48
rovviltstammer 48
rullestolbrukere 22
rusbruk 35
rusmidler 35
rusmisbruk 21, 35
rusmisbruker 35
russisk nordflåte 56
Russland 56, 59
rådgivningstjeneste 30
saksbehandler 14
samarbeid 8, 27, 29, 30, 57, 59, 60
samboende pensjonister 24
Sametinget 34
samferdsel 50
samferdselsdepartementet 45

77

samferdselspolitikk 44, 45, 50
samferdselssektoren 50
samferdselstilbud 44
samfunnsdebatten 33
samfunnsforvaltning 51
samfunnslag 9
samfunnsliv 15, 23, 27
samfunnslønn 23
samfunnsutvikling 9, 15, 27
samfunnsøkonomisk 50
samisk 34
samisk kultur 42
samisk språk 34
samiske høyskolen i Kautokeino 34
Samla Plan for vassdrag 48
samvittighet 62
satsborgerskap 18
Schengen-avtalen 13
seilingsled 44
seksuell legning 8
seksuelle overgrep 35, 36
selvstendig næringsdrivende 16
sensitive opplysninger 13
sentrale strøk 43
sentralisering 41
sentrum 44
sertifiseringsorgan 14
servicekontorer 11
servicesentra 11
servicetilbud 43
servicetjenester 11
sidemål 18, 28
sikkerhetsordning 60
sikkerhetspolitikk 60, 62
Sikkerhetsrådet 61
sivilbefolkningen 61
sivile samfunn 58
siviltjeneste 62
sjøen 45
sjøfartssikkerhet 44
sjøtransport 50
skadedyr 48
skadelige tilsetningsstoffer 24
Skagerrak 56
skaperevne 37, 43
skaperkraft 37
skatteattest 40
skattebestemmelser 10, 38, 40, 51

76

skattefradrag 52
skattefri inntekt 52
skatteinntekter 8
skattekrav 40
skattelettelser 52, 53
skatteloven 38
skatter 37, 51, 53
skattereform 5, 52
skatteregler 22, 33, 38
skattesatser 52
skatteskitte 45
skatteskjerpelser 53
skattesystem 51, 52, 53
skatteår 38
skifteretten 40
skilt- og reklameregler 44
skjemaer 38
skjemavelde 10
skjenkebevillingen 18
skjærgården 45
skogbruket 41
skogplanting 49
skogskjøtsel 41
skogsområder 47
skolebibliotekene 32
skolehverdagen 7, 29
skolen 5, 7, 10, 15, 16, 18, 24, 26, 27, 28, 29, 32, 35, 49
skolesalget 30
skolestart 27
skolevalg 28
skoleverket 29, 32, 34, 59
skoleåret 28
skriftspråkstradisjon 32
skriveferdigheter 32
skrivevansker 28
sluttbehandlingsanlegg 49
smugling 35
små selskaper 38
småbarn 25
småbedrifter 10, 31, 37, 38, 41
småindustri 43
småkinoene 33
SND 11
snøscootertrafikken 48
sokkelen 55
soldater 62
sommerføre 48

sommermånedene 45
soning 35
sosial-liberal 19
sosiale nettverk 22
sosiale tiltak 24
sosialhjelpsmottagere 23
spare 23, 53
spesialavfall 49
spesialkompetanse 7, 28
spesialscole 28
sponsing 33
sporløst 13
spredt bosetting 5, 37, 40, 41, 44
sprøytemidler 41
sprøyting 12
språk 32
språkkurs 18
språklig mangfold 33
stassekretærer 9
statlig handlingsprogram 24
statlige tilskudd 20
statsbedrifter 58
statsborgerskap 18
statskassen 52
statskirkeordningen 33
statsrådposter 9
stemmegivning 59
stemmerett 8, 61
stiftelser 10
stipendandel 25
storbyer 24, 44
stormakter 63
Stortinget 8, 9, 13, 18, 48, 61
stortingsfastsatte 55
stortingsflertallets 26
stortingsperiode 5, 20, 25, 61
stortingsvalgene 8
straff 35
straffebestemmelsene 18
straffeforfølgelse 9
straffereaksjoner 34, 35
strandområder 48
strategisk beliggenhet 62
strøm 55
strømforbruket 55
studenter 23, 25, 52
studentorganisasjoner 9
studiefinansiering 23, 25

studielån 24
studieplasser 30
studier 25, 30
styresett 5
styringsstruktur 21
støtteordninger 33
støy 49
subsidieelement 52
subsidierte lån 25
sur nedbør 63
suverenitet 61
svart arbeid 40
svoveldioksyd (SO₂) 49
syk 20, 21, 22
sykdommer 20
syke barn 22
sykefravær 22
sykehus 7, 21
sykehusopphold 21
sykehusregioner 21
sykehus tjenester 21
sykelønnskutt 22
sykelønnsordning 22
sykepleie 30
sykestuesenger 21
sykkelveier 50
sykle 49
syklister 50
sysselsetting 31, 39, 41, 45, 46
sysselsettingstiltak 32
særbehandling 59
særinteresser 9
særkonsesjon 14
særordning 26
søndag 10
søppelfyllinger 55
sør 58, 59
Sør-Norge 50
søvn 31
såkornkapital 40
tastetrykk 12
teater 31, 32
teaterskole 32
tekniske hjelpemidler 48
tekniske utdanningsretninger 30
teknologi 10, 20, 28, 38, 41, 43, 63
teknologisk utstyr 39
teknologisk utvikling 12, 30, 53

telefon 12, 13
telefonavlytting 13, 14
telefonsalg 12, 14
teoretiske kunnskaper 31
terrenggående kjøretøy 48
tettbygde strøk 48
tettsteder 44
tidskontoordning 24, 26
tilbakefall 34
tilbakevirkende kraft 38
tilbud 11, 16, 20, 22, 26, 29, 30, 43
tilflukt 17
tilgjengelige 10, 22
tilgjengelighetsreform 22
tilhørighet 27
tillitsvalgte 7
tilsetningsstoffer 51
tilskuddsordninger 41, 55
tilskuer 32
tiltakssone 45
tjenestemannsloven 39
tjenestepliktig 62
tjenester 10, 12, 45
tjenestesektoren 41
tjenestetilbud 10, 11
toalettfasiliteter 22
tog 50
toleranse 5
toppskatten 52
totalforsvar 62
trafikkikkerhet 45
trafikkiskadde 22
trakassering 18
transit-opphold 17
transplantasjonskirurgi 21
transport 44, 48, 50, 57
transportreformer 50
transporttraséer 50
transportører 17, 63
trevirke 49, 55
trivsel 33
tro 8
trossamfunn 33
truede arter 63
trygd 23
trygdeordninger 51
trygghet 19, 34, 62
tråkkaskader 42

tungindustri 46
turistland 45
turistnasjon 49
TV2 33
tvangsbruk 20
typografer 31
tømmerhoggere 31
u-land 59
uadressert post 14
uavhengig 13, 22, 30, 31
uførepensjon 23
uføretrygd 22, 23
uførhet 23
ulønnsom 46
underleverandører 18
undervisning 28, 29, 63
undervisningsfritak 28
undervisningsinstitusjoner 59
undervisningsmaterieell 16
undervisningspersonell 18
undervisningstilbud 18
undervurderes 15
ungdom 5, 24, 26, 52
ungdomstrinnet 29
unge 25, 27, 30, 33, 41
Unionen 60
universitet 59
universitetet i Tromsø 34
universitetsstudier 30
urban 44
uregulert fiske 42
utbygginger 47
utbyggingsprosjekter 48
utdanning 5, 6, 10, 15, 16, 18, 25, 26, 28, 30, 31, 35, 51, 59
utdanningsfinansieringen 5
utdanningsinstitusjoner 16, 27, 30, 31, 43
utdanningssektoren 39
utdanningsspørsmål 34
utdanningsstipend 45
utdanningssystemet 5, 30
utdanningsøkende 29
utdanningstilbud 24, 27, 28, 58
uteksamineres 30
utenat 29
utenlandsk 28
utenlandsk opprinnelse 18
utenlandske kvalifikasjoner 18

utenrikspolitikk 57, 58, 61
utesteder 18, 22
utkanten 43, 44
utkantstrøk 50
utlandet 20
utleie 39
utleieboliger 24
utlendinger 17, 18
utlånsvirksomhet 11
utmark 42, 48
utmarksområder 47
utmarksressurser 34, 42
utpressing 36
utpressingspolitikk 62
utsatte grupper 27
utslipp 44, 49, 50, 51, 53, 63
utvalg 9, 15
utvidelsesprosess 60
utvidet adgang 14
utvikling 10, 26, 29, 40, 42, 43, 53, 59
utviklingsarbeid 31, 58
utøvelse 32
uverdig 20
vaktjeneste 15
valg 8, 12
valgbar 8, 18
valg fagkombinasjoner 31
valgfrihet 20, 25, 26, 28, 29
valgår 8
vann 49, 51
vannbasert 55
vannføring 54
vannkraft 40, 47, 48, 54
varer 12, 63
varme 55
varsling 49
vassdrag 47
vassdragsregulering 48
vei-investering 44
veibygging 47
veier 44
veiledningsapparatet 41
veimidlene 45, 50
veipenger 50
veiplan 45
veipolitikken 50
veiprisning 50
veistandard 44

veittransport 44
vekst 15
velferd 37, 40
velferdsmelding 26
velferdsoppgaver 7
velferdspolitik 19
velferdsproblem 24
velferdsamfunnet 19, 22, 23, 25
velferdsstaten 23
velferdstilbudet 19
velge 29
velgerne 7, 8
velstandsøkning 58
venner 45
ventetid 20
Verdens Handelsorganisasjon (WTO)
59
Verdensbanken 59
verdensmarkedet 59
verdi 15, 30, 37, 38
verdiformidler 29
verdiskaping 7, 37, 40, 41, 42, 45
verftsindustrien 43
vern 47
verneplan 47
verneplikt 62
vernepolitikk 48
vernestatus 47
vest 59
vetoretten 60
vidde 42
videokameraer 12
videregående opplæring 17, 28, 29, 30
videregående skole 27, 28, 29, 30, 31
vikarbyråer 39
vikariatsordninger 23, 26
vindkraft 54, 55
vinningsforbrytelser 35
virkemidler 11, 17, 35, 43, 44, 50, 58
virksomhet 8, 19, 42, 53
visumplikt 17, 61
vitamininnsprøytning 32
vitne 36
vitnebeskyttelsesprogram 36
voksenopplæring 35
voksne 5, 25, 27
vold 15, 18, 35, 36
voldsforbrytere 36

voldshandlinger 35
voldskriminalitet 35
voldsofre 16
vurderingsformer 29
vurderingssystem 29
våpeneksport 63
våpenmakt 61
våpenproduksjon 11
våtmark 47
Worldwatch Institute 51
yrker 35, 39
yrkesaktiv 20, 23
yrkesforbud 35, 36
yrkesliv 16, 26
yrkesorganisasjoner 9
yrkesskader 39
yrkestager 52
ytringsfrihet 8, 9
ytterpunkter 17
økologisk 42
økologisk drift 41
økonomi 20, 25, 37,
økonomisk framgang 58
økonomisk handlefrihet 25
økonomisk yteevne 23
økonomiske midler 30
økonomiske virkemidler 47
økonomiske ytelser 23
øst 59
Øst-Asia 57
Øst-Europa 56, 59
åpenhet 8
åpne høringer 8
årsavgift 45
årsoppgjør 38

